

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut

Elin Viisileht
Eesti piiritustööstus uutes oludes: 1918–1925
Bakalaureusetöö

Juhendaja: dotsent Ago Pajur

Tartu 2020

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Piiritustööstuse areng kuni 1920. aastani	6
1.1 Piiritustööstus Venemaa koosseisus.....	6
1.2 Piirituse tootmine ja turustamine Vabadussõja ajal	12
1.3 Piirituse- ja viinamüügi seadus (1920).....	14
2. Piiritustööstus 1920–1925	19
2.1 Viinavabrikute võõrandamine ja rendile andmine	19
2.2 Piirituse tootmine ja turustamine	22
2.3 Viinavabrikute võrgukava (1924/25)	26
Kokkuvõte	30
Kasutatud allikad ja kirjandus	33
Summary	35

Sissejuhatus

Piiritustööstus oli enne Eesti Vabariigi rajamist üks tähtsamaid mõisamajanduse harusid. Viinavabrikud töötasid sadades Eesti- ja Liivimaa kubermangu mõisates ja valmistasid märgatava osa Vene impeeriumi piiritusetoodangust. Peaaegu kogu toodang turustati Venemaa siseturul.¹ Esimese maailmasõja ajal piirituse tootmine suures osas katkes. Eesti iseseisvumisel korraldati senine suurmaapidamine ümber. Tuhandete uute talude rajamise kõrval tuli riigil otsustada, kuidas ja mil määral jätkata varem baltisaksa mõisnike eesõiguseks olnud ja suurmaapidamistes toimunud piiritusepõletamist.

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärk on selgitada piiritustööstuse käekäiku Eesti Vabariigi algusaastatel, otsides vastuseid järgmistele küsimustele: millise rolli võttis valitsus endale kange alkoholi tootmises ja turustamises, kes hakkasid piiritusvabrikuid haldama ja piiritust tootma ning millised probleemid tekkisid piiritustööstuse taaskäivitamisel. Vaadeldava perioodi alguseks on valitud 1918. aasta november, kui Saksa okupatsiooni järgselt kehtestas Ajutine Valitsus esimese reguleeriva määruse alkoholi osas. Ajajärku 1918–1924 saab Maie Pihlamägi järgi iseloomustada ümberkorraldustega tööstuses üldisemalt ning vajadusega orienteeruda idaturult lääne- ja siseturule. 1925. aastal algas tööstuse stabiliseerumine.² Käesolevas töös märgib 1925. aasta piiritustööstuse ümberkujundamise lõppu iseseisvas Eestis. Konkreetselt võib ümberkujunduste lõppemist seostada piiritusvabrikute arvu vähendamisega, mis tulenes vabrikute võrgukava koostamisest.

Töö esimene peatükk keskendub piiritustööstuse arengule alates 19. sajandi teisest poolest kuni 1920. aastani. Alustuseks antakse ülevaade piirituse tootmisest ja sellega seonduvast Eestis nii Vene impeeriumi lõpuperioodil kui Vabadussõja jooksul. Peatüki lõpetab ülevaade piirituse- ja viinamüügi seaduseni viinud aruteludest, mille käigus proovisid karskustegelased edutult kehtestada keeluseadust. 1920. aasta piirituse- ja viinamüügi seadus pani üldises plaanis paika riigi poliitika kange alkoholi suhtes. Teine peatükk algab viinavabrikute võõrandamisega mõisatelt ja kirjeldab nende väljarentimist. Järgnevalt vaadeldakse piirituse tootmise ja turustamise korraldust ning sellega seotud raskusi 1920. aastate esimesel poolel. Töö viimases alapeatükis kirjeldatakse piiritusvabrikute võrgu ümberkorraldamist ja selle põhjuseid. Teema piiritlemise eesmärgil ei käsitleta töös otseselt kange alkoholi müüki ja tarbimist, napside ja

¹ Eesti ajalugu. V: Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Peatoimetaja Sulev Vahtre. Tartu, 2010, lk 113.

² Maie Pihlamägi. Eesti industrialiseerimine 1870–1940. Tallinn, 1999, lk 149.

likööride (ehk piirituse saaduste, v.a viina) tootmist ega salaviinapõletamist ja piirituse salakaubandust.

Vaatamata piiritustööstuse ulatusele 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses pole Eesti ajalookirjanduses sellele suurt tähelepanu osutatud. Piirituse tootmine oli osa mõisamajandusest, kuid mõisate uurimisel on enamasti keskendunud mõisahoonete arhitektuurile, omanikega seotud temaatikale ja üldisemalt baltisakslusele (autoritest näiteks Juhan Maiste, Ants Hein, Gustav Ränk, Valdo Praust). Mõisamajandusest on käsitletud peamiselt taime- ja loomakasvatust ning neidki põllumajanduse üldise arengu kontekstis. Veel vähem on kirjutatud piiritustööstuse jätkumisest Eesti omariikluse esimesel perioodil.

Küll aga uuris laiemalt alkoholi tootmist, turustamist ja tarbimist Eestis karskustegelane ja ajaloolane Otu Ibius, kelle arvukad käsikirjad on hoiul Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas. Neist üks, “Alkoholi ja alkoholsete jookide tootmise ajalugu Eestis”³ on kasutusel käesolevas töös. Piiritustööstuse arengust kuni 1917. aastani kirjutas teiste tööstusharude kõrval Otto Karma.⁴ Eesti ajaloo V köites käsitleb Tiit Rosenberg 19. sajandi mõisamajanduse raames vähesel määral ka piirituse tootmist, koguteose VI köide aga Eesti Vabariigi aegset piiritustööstust ei kajasta.⁵ Piiritustööstust iseseisvunud Eestis puudutab Ants Ruusmann põgusalt üldkäsitluses “Eesti maast ja rahvast. Maailmasõjast maailmasõjani”.⁶ Eesti Vabariigi majanduse stabiliseerimise ja Vene turust eemaldumise kontekstis peatub piiritustööstusel ka Jaak Valge.⁷ Kahe maailmasõja vahel Läänemeres toimunud aktiivsest piirituse salakaubaveost on põhjaliku monograafia koostanud Raimo ja Risto Pullat.⁸ Käesoleva töö autor on teadlik ka Heino Gustavsoni käsikirjast tootmiskoondise Liviko ajaloo kohta⁹, mis hõlmab Eesti piiritusetootmist üldisemalt, kuid jäi autorile kättesaamatuks.

Riigi piiritusemonopoli ja salakaubanduse tõkestamise kohta leidub väärtuslikku infot väljaandes “Valitsusasutiste tegevus 1918–1934” (vastavalt maksudevalitsuse ja

³ Otu Ibius. Alkoholi ja alkoholsete jookide tootmise ajalugu Eestis. III. Masinakiri. Tartu, 1959. Tartu Ülikooli raamatukogu. Otu Ibiuse isikufond 127, säilik 78.

⁴ Otto Karma. Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis: tööstuse arenemine 1917. aastani. Tallinn, 1963.

⁵ Eesti ajalugu V; Eesti ajalugu. VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Peatoimetaja Sulev Vahre. Tartu, 2005.

⁶ Õie Elango, Ants Ruusmann, Karl Siilivask. Eesti maast ja rahvast: Maailmasõjast maailmasõjani. Tallinn, 1998.

⁷ Jaak Valge. Lahtirakendamise. Eesti Vabariigi majanduse stabiliseerimine 1918–1924. Tallinn, 2003.

⁸ Raimo ja Risto Pullat. Viinameri. Salapiiritusevedu Läänemeres kahe sõja vahel. Tallinn, 2010.

⁹ Heino Gustavson. Tootmiskoondise “Liviko” ajalugu. I-II. Tallinn, 1979. Käsikiri Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu baltika kogus.

piirivalvevalitsuse peatükkides).¹⁰ Piirituse tootmisega lahutamatu seotud Kartuliühingute Liidu tegevusest annab hea ülevaate 1931. aastal ilmunud tagasivaade Liidu esimesele 10 aastale.¹¹ Kartuliühingud on esindatud ka erinevates üldkogumikes Eesti ühistegevuse kohta.¹² Piiritustööstust puudutanud õigusaktidega (mitmesugused seadused ja määrused) on tutvutud peamiselt Riigi Teataja vahendusel. Rahvusarhiivi allikate hulgast on kasutatud Asutava Kogu istungite protokolle, seda eriti keeluseaduse arutelude uurimiseks, ning valitsuse tegevust ja otsuseid kajastavaid dokumente, samuti väiksemal määral põllutöoministeeriumi materjale.¹³ Kaasaegne perioodika on abiks keeluseaduse arutelude kirjeldamisel ja piiritusvabrikute arvu vähendamist puudutanud diskussioonide avamisel.

Ühtse arusaamise huvides tuleb selgitada mõningaid töös kasutatavaid mõisteid. Piiritus on põllusaadustest (nt nisust, kartulist, maisist) valmistatud toorpiiritusest või kääritatud meskist (leotis õlle või viina tegemiseks) rektifikatsiooni, st mitmekordse destilleerimise tulemusel saadud vähemalt 95-mahuprotsendilise kangusega etanool. Viin on piiritusest veega lahjendamise teel saadud alkoholne jook, mis sisaldab enamasti 40 mahuprotsenti etanooli. Kuni 19. sajandi lõpuni toodeti piiritust ja viina enamasti samas kohas – mõisates tegutsenud viinaköökides ja/või piiritusvabrikutes.¹⁴ 20. sajandi alguses eraldati viina valmistamine piirituse tootmisest.¹⁵ Otu Ibius nimetab piirituse tootmise kohaks piiritustehase, Otto Karma aga viinavabriku. Kuna teistes käsitlustes on tarvilusel kas piiritus- või viinavabrik, kasutatakse neid paralleelselt ehk sünonüümidenä ka siin töös.

¹⁰ Valitsusasutiste tegevus 1918–1934. Tallinn, 1934.

¹¹ Kartuliühingute Liit 1921–1931. Kümme aastat Eesti väikepõllumeeste piiritustööstust. X tegevusaasta, 1931.

¹² Vt nt: Eesti Ühistegevuse Aastaraamat. I. 1937. Tallinn, 1939; Ühistegevus Eestis 1902–1927. Toimetanud A. Kask, A. Simm, A. Tammann. Eesti Ühistegelise Liit. Tallinn, 1927.

¹³ ERA.15 Asutav Kogu, ERA.31 Riigikantselei, ERA.62 Põllutöoministeeriumi Katastri ja Maakorralduse osakond ja ERA.63 Riigimaade ja Metsade valitsus.

¹⁴ Eesti ajalugu V, lk 112; Ibius, lk 471.

¹⁵ Ibius, lk 548.

1. Piiritustööstuse areng kuni 1920. aastani

1.1 Piiritustööstus Venemaa koosseisus

Viinapõletamine kujunes 19. sajandi jooksul teravilja- ja linakasvatuse kõrval üheks olulisemaks mõisamajanduse haruks Eestis.¹⁶ Piiritustööstust mõjutas tunduvalt 1863. aastal Vene keisririigis, sh Baltimaades kehtima hakanud aktsiisiseadus, mis asendas senise maksusüsteemi ja tagas riigile kindla tulu alkoholi tootmiselt.¹⁷ Uue maksusüsteemiga määrati kindlaks norm, kui palju alkoholi saab ühest puudast¹⁸ toorainest ja saadusele pandi peale maks. Juhul kui toorainest saadi alkoholi eeldatust vähem, võeti maksu sama palju; üle normi toodetud alkoholile seevastu esialgu aktsiisimaksu ei kehtestatud. See motiveeris piiritusvabrikuid hankima moodsamaid seadmeid ja arendama tehnoloogiat, et suurendada toorainest saadava piirituse hulka ja seeläbi nii kogutoodangut kui aktsiisivaba piirituse hulka tösta.¹⁹ Uus maksustamisviis ei soodustanud väiksemaid vabrikuid, kus toodangu hulgaga võrreldes olid üldkulud kõrged, seetõttu pidid paljud neist madala tasuvuse või kahjumi tõttu tegevuse lõpetama.²⁰ Nii toimus piiritustööstuse kontsentreerumine: vabrikute arv vähenes, kuid tootmisvõimsused kasvasid. Kui 1836. aastal oli Eestis 622 viinavabrikut, siis 1879. aastaks langes see arv 216-le.²¹

Piiritustööstuse tõusule andis tõuke Tallinn–Peterburi raudtee avamine 1870. aastal, mis lõi eriti soodsad turustamisvõimalused Põhja-Eesti tehastele.²² Kuni Esimese maailmasõjani jäigi vabrikute võrk kõige tihedamaks Harju-, Viru- ja Järvamaal, aga ka Võrumaal, kus oli Pihkva kaudu samuti hea ühendus Vene turule.²³ Piiritustööstuse edule Eestimaa kubermangus aitasid kaasa ka soodsad tingimused kartulikasvatuseks. Kartulitest kujunes teravilja asemel peamine piirituse tooraine: kui 1863/64. aastal saadi Eestimaa kubermangus 58% piiritusetoodangust kartulitest, siis 1880. aastate teisel poolel juba 83%.²⁴ Tänu tootmisvõimsuse suurenemisele kasvas ka toodang: puhtas alkoholis arvestatuna oli see kõige kõrgem 1891/92. aastal 3,7 miljoni pangega²⁵, mis oli viis korda rohkem võrreldes 19. sajandi esimese poolega. Mõisates

¹⁶ Eesti ajalugu V, lk 124.

¹⁷ Karma, lk 167.

¹⁸ 1 puud = 16,36 kg

¹⁹ Ibius, lk 396.

²⁰ Samas, lk 387.

²¹ Eesti ajalugu V, lk 113.

²² Karma, lk 169.

²³ Ibius, lk 434-435; lk 531.

²⁴ Karma, lk 167; lk 169.

²⁵ 1 pang = 12,3 liitrit

kasutati ära ka piirituse tootmise jääkaine ehk praak, mida söödeti loomadele. Põhiline härgade nuumamise piirkond oli Ida-Eesti, kust eluskari enamasti Peterburis maha müüdi. Praaga lisaväärtusena saadi nuumtoidetud loomadelt väetist põldudele. 19. sajandi lõpuks oli piiritustööstusega seotud umbes neljandik kõigist Eesti ala mõisatest. Piiritust tootvates mõisates saadi peamine osa sissetulekutest viina ja nuumloomade müügist.²⁶

1863. aasta aktsiisiseadusega kaasnes ka turu avanemine, mille järel oli Eesti piiritustööstus vabas võistluses Vene riigi teiste osadega. See tähendas, et piiritust võis müüa ükskõik kuhu Venemaale, nii palju, kui leiti ostjaid. Siinsed vabrikud arenesid kiiresti, toorainet leidis tänu laialdasele kartulikasvatusele piisavalt ja raudteeühendus aitas kaasa turustamisele, seega oli Eesti piiritustööstus Vene turul üsnagi konkurentsivõimeline.²⁷ Kogu Venemaa piiritusetoodangust valmistati 19. sajandi lõpus umbes 10% Eestis. Kohalik turg tarbis Eestimaa kubermangu piiritusetoodangust sajandi lõpus vaid 5–6%.²⁸ Ülejäänud piiritus läks suures osas Venemaa siseturule, peamiselt põhjapoolsetesse Peterburi, Pihkva, Arhangelski ja Novgorodi kubermangudesse.²⁹ Lisaks Venemaale veeti piiritust mõningal määral ka Euroopasse – meritsi peamiselt Karlshamni Rootsisis ja Hamburgi Saksamaal.³⁰ Maie Pihlamägi andmetel oli piiritus üks vähestest Eesti kaupadest, mida eksporditi ka Inglismaale ja Hollandisse.³¹

Üldiselt oli Eesti piiritustööstus tugevalt sõltuv Venemaa turust. 1890. aastatel järgnes tagasilöökk ning 1870. aastatel kiiresti tõusnud väljavedu hakkas vähenema. Ühelt poolt jõudsid Vene sisekubermangude tehased tehniliselt tasemelt Balti omadele järele ja riik soodustas raudtee veotariifidega piirituse vedu Peterburi Eesti asemel sisekubermangudest. Teisalt langesid piirituse hinnad – Venemaa siseturul alandas hindu tugev ületootmine, välisurul Euroopas olid aga ostjad monopoolses seisus ja maksid piirituse eest tavaliselt kõige madalama hinna. Ühtlasi astusid nii Saksamaa kui Rootsi samme kohaliku piiritustööstuse kaitseks.³²

Kuna paljud väiksemad piiritusvabrikud olid aktsiisisüsteemi tõttu seiskunud, hakati tundma muret, et piiritustööstus kaotab ühenduse põllumajandusega. Enamike mõisnike arvates oli kartulikasvatus ja nuumloomade pidamine kohaliku põllumajanduse arendamisel äärmiselt

²⁶ Eesti ajalugu V, lk 113.

²⁷ Ibius, lk 428.

²⁸ Eesti ajalugu V, lk 113.

²⁹ J. Marjamaa. Piiritustööstus. – Eesti Majandus, 1923, nr 12, lk 181.

³⁰ Ibius, lk 431.

³¹ Pihlamägi. Eesti industrialiseerimine, lk 176.

³² Ibius, lk 433; lk 446.

oluline. Kartulit oli kergem vedada lähedalasuvasse vabrikusse ja sealt omakorda praaka loomadele. Seega peeti piiritusvabrikute võrgu tihedust tähtsamaks toodangu hulgast.³³ 1891. aastal kehtestati kogu Venemaal seadus “Põllumajandusliku viinapõletamise soodustamise abinõudest”, millega kaotati aktsiisisoodustused, sh üle normi toodetud piirituse maksuvabastus, ja viidi sisse uued soodustused nn põllumajanduslikele viinavabrikutele. Nendeks kategoriseeriti ainult talveperioodil (1. septembrist 1. juunini) mõisates töötanud vabrikud, mis ei tootnud üle 30 pange piiritust põllumaa 1 tiinu³⁴ kohta. Seaduse eesmärk oli pidurdada piiritustööstuse kontsentreerumist mõisamajandite huvides.³⁵ Eestis tegutsenud viinavabrikud olidki enamjaolt põllumajanduslikud ettevõtted.³⁶

19. sajandi viimastel kümnenditel hakati Eesti mõisamajandites keskenduma piimakarjakasvatusele. Seda eriti Lõuna-Eestis, mis kannatas eeskätt linahinna languse läbi 1880. aastatel. Järgnevatel kümnenditel kuni Esimese maailmasõjani kujuneski kogu Eesti ala mõisate peamiseks tootmisharuks piimakarjakasvatus, kusjuures Liivimaal saadi sellest üle poole tuludest. Eestimaal seevastu andis endiselt suure osa sissetulekust viinapõletus.³⁷ 20. sajandi algul paiknes 70% Eesti ala 250 piiritusvabrikust Eestimaa kubermangus, mis oli sel ajal jätkuvalt Venemaa intensiivseim piiritustööstuse piirkond.³⁸

1900. aastal laiendati Balti kubermangudele riigi viinamonopol, mis oli alates 1894. aastast järk-järgult asendanud aktsiisisüsteemi Venemaa eri osades. Sisuline muutus toimus alkoholikaubanduses, piirituse tootmise korraldus jäi samaks. Uue süsteemi kohaselt läks piirituse- ja viinamüügi ainuõigus riigile, kes rajas omaenda viinapoed (rahvapäraselt monopolipoed). Kuigi kohati võttis riik üle ka mõisate kõrtsid, olid paljud neist sunnitud tegevuse lõpetama või piirduma edaspidi vaid õllemüügiga.³⁹ Riigimonopoli ajal pidid piiritusvabrikud müüma oma toodangu kas riigile või välismaale; erandina lubati müüki ka monopolivabadesse piirkondadesse eraettevõtjatele, kuid selliseid kohti oli vähe, sest süsteem hõlmas suurema osa Vene riigist. Nii müüdi üle 90% piiritusest riigile, kes määras igaks aastaks vajamineva piirituse hulga ja selle hinna. Kuigi reeglina pidi igas kubermangus riigi

³³ Ibius, lk 403-404.

³⁴ 1 tiin = 1,09 ha

³⁵ Karma, lk 170.

³⁶ Samas, lk 231.

³⁷ Eesti ajalugu V, lk 115; lk 120.

³⁸ Karma, lk 231.

³⁹ Samas, lk 231.

viinamonopoli normipiiritus ostetama sama kubermangu piiritusvabrikutelt, jäid Eesti ala vabrikud ka Peterburi, Pihkva ja Novgorodi kubermangude varustajateks.⁴⁰

Kuna riik maksis piirituse eest suhteliselt kõrget hinda, oli piiritustööstuse tasuvus Esimese maailmasõja eel üsna stabiilne. Samas oli Eesti piiritustööstus jätkuvalt orienteeritud Venemaa siseturule ja madalate hindadega välisuru osatähtsus jäi minimaalseks: Eestimaa kubermangu toodangust läks pärast 1905. aastat välisurule Euroopasse 6%.⁴¹ Küll aga suurenes viina tarbimise kasvu tõttu toodangu müük kohalikul Eesti turul, kuhu läks 1913. aastal 13–14% viinatoodangust.⁴²

1913/14. aastal toodeti Eestis kokku umbes 3,5–4,5 mln pange piiritust.⁴³ Samal ajal aga langes Eesti piiritustööstuse osakaal üleriigilises arvestuses, moodustades 6% Venemaa üldisest viinatoodangust (aktsiisüsteemi ajal oli see 10%). Langus tuli peamiselt Venemaa edelaosa arvelt, kus olid soodsad tingimused maisi kui uue piirituse tooraine kasvatamiseks.⁴⁴ Mais oli odavam ja sisaldas rohkem tärklisi. Ka Eestis hakkas kartuli kõrval kasvama maisi osatähtsus, mis toodi Venemaalt ja millest põletati umbes 13–14% piiritusest Eesti- ja Liivimaal.⁴⁵

Piiritusvabrikute võrgus suuri muutusi ei toimunud. Uusi tehaseid võis avada vaid rahandusministri loal, kuid edasi võisid töötada kõik vabrikud, mis olid tegutsenud pidevalt või ajutiselt kümne aasta jooksul enne monopolisüsteemi. Seega suurenes piiritusvabrikute arv peamiselt vahepeal seisnud tehaste taasavamisega.⁴⁶ Vahetult enne Esimest maailmasõda 1913/14. aastal tegutses Eestis umbes 280 viinavabrikut.⁴⁷

19. sajandi teisel poolel tootsid piiritusvabrikud toorpiiritust ning selle puhastamine ja viina valmistamine toimus enamasti samas kohas. Piiritusvabrikud kasutasid piirituse puhastamiseks tavapäraselt külmmenetlust, st piiritus filtreeriti läbi liiva, süte, kalevi või muude materjalide, mis ei lahustunud piirituses.⁴⁸ 1880. aastatel hakati rajama eraldiseisvaid viinatehaseid, kus puhastati mõisatest ostetud piiritust ja valmistati sellest viina.⁴⁹

⁴⁰ Ibius, lk 527-529.

⁴¹ Samas, lk 527-529.

⁴² Karma, lk 329.

⁴³ Õ. Elango jt, lk 350. Arvutatud 1921/22. aasta piiritusetoodangust, mis antud raamatu autorite järgi oli 15-19% 1913/14. aasta toodangust.

⁴⁴ Karma, lk 327-329.

⁴⁵ Ibius, lk 420; lk 521-522.

⁴⁶ Samas, lk 512.

⁴⁷ Õ. Elango jt, lk 350.

⁴⁸ Ibius, lk 471; lk 547.

⁴⁹ Samas, lk 475-476.

Alustati ka ühise piirituse puhastamise korraldamisega. 1875.–1876. aastal asutasid balti ja vene mõisnikest viinavabrikandid Mere puiesteele Tallinnas Piiritusvabrikute Aktsiaseltsi piiritusvabriku, mille juhatuses olid N. E. Wrangell, P. V. Nekljudov ja Arved von Rosen.⁵⁰ Viimane neist oli pärit Piira mõisast Rakvere lähedal, õppis Tartu ülikoolis õigusteadust ja töötas seejärel aktsiisivalitsuses. 1884. aastal valiti Rosen Tallinna piiritusvabriku direktoriks ning tema ajal algas ettevõtte haldamiseks asutatud osäühingu kasv.⁵¹ 1893. aastaks olid kasumlikuma tootmise huvides Tallinna Piiritusvabrikute Osäühisuse liikmeks astunud 168 Eestimaal, 24 Liivimaa ja 18 Kuramaa kubermangu mõisates asunud piiritusvabrikut (Eestimaal jäid omaette tegutsema vaid 12 vabrikut). 1895. aastal laienes ettevõtte ülevenemaaliseks, asutades kümneid kohalikke osakondi sisekubermangudes. Ettevõtte keskuseks sai Peterburi ja üldiseks nimetuseks Piirituspuhastustehaste Ühendus. Sinna kuulus omakorda Arved Roseni juhitud Tallinna Piiritustehaste Omanike Ühisus Rosen ja Ko, mis võttis rendile Mere puiestee piiritusvabriku.⁵²

Nii kujunes Rosen ja Ko suurimaks piirituse puhastamise ja väljaveo ettevõtteks Balti kubermangudes. Välisturule Euroopas veeti enamasti toorpiiritust, kuna Saksamaa ja Rootsi eelistasid seda ise puhastada.⁵³ Riigi monopoli kehtestamisega oli Rosen ja Ko sunnitud sulgema suure osa kohalikest osakondadest. Pärast Arved Roseni surma 1903. aastal sai Tallinna Piiritustehaste Omanike Ühisuse direktoriks tema vend Alexander Rosen ning Mere puiestee tehase arenemine jätkus.⁵⁴

Lõuna-Eesti mõisnikud rajasid Liivimaa Piirituspuhastuse Osäühisuse nime all 1897. aastal oma piiritusepuhastamise vabriku Võrus.⁵⁵ Piiritustööstusega olid seotud ka 1878. aastal Tallinnas ja 1883. aastal Tartus rajatud pärmivabrikud.⁵⁶ 1912. aastal omandas Võru tehase Rosen ja Ko, tugevdades oma monopoolset seisundit piiritustööstuses. Enne Esimest maailmasõda tegi Rosen ja Ko'ga koostööd kokku 197 piiritusvabrikut, otseselt kuulus neile kolm (lisaks Tallinna ja Võru omale vabrik Rakveres).⁵⁷

⁵⁰ Karma, lk 171.

⁵¹ Robert Nerman. Kvaliteetne piiritus tõi Eestile tuntust mitmel pool maailmas. – Postimees, 23.03.2007. <https://www.postimees.ee/1643031/kvaliteetne-piiritus-toi-eestile-tuntust-mitmel-pool-maailmas> (05.05.2020)

⁵² Heino Gustavson. 100 aastat “Liviko” sünnist. Tallinn, 1998, lk 9-12.

⁵³ Ibius, lk 474-475.

⁵⁴ Gustavson, lk 11-12.

⁵⁵ Karma, lk 231.

⁵⁶ Samas, lk 171.

⁵⁷ Samas, lk 329.

Pärast riigi monopoli kehtestamist valmistati viina riiklikes ettevõtetes, mida nimetati viina- ja piirituseladudeks. Neis puhastati piiritus kuummenetluse ehk destilleerimise teel ning see lahjendati veega, et viina alkoholisisaldus oleks 40 kraadi. Riigi vabrikutes toodeti ka 90- ja 95-kraadise kangusega puhastatud piiritust, samuti lauaviina, mida valmistati lihtviinaga võrreldes paremini puhastatud piiritusest. Viina tootmise ja pudelitesse villimisega tegelesid riiklikud ettevõtted Tallinnas, Tartus, Narvas, ja Valgas.⁵⁸ Vene Viinavabrikantide Ühing andis tehnilise piirituse monopoolse müügiõiguse Baltimaades, Peterburis ning osalt Pihkva ja Novgorodi kubermangus Rosen ja Ko Tallinna piiritusvabrikule.⁵⁹

Esimese maailmasõja alguses keelati alkoholsete jookide müük, millega lõppes töö enamikes piiritusvabrikutes. Tehnilise ja meditsiinilise piirituse tootmiseks jätkasid tegevust üksikud piiritusvabrikud ja piiritusepuhastamistehased.⁶⁰ Kogu Eesti tööstus orienteeriti ümber sõjategevuse toetamiseks. Näiteks Franz Krulli masinatehas Tallinnas, mis oli varasemalt muu hulgas valmistanud viina- ja tärklisvabrikute seadmeid, täitis nüüd sõja- ja mereministeeriumi ning laevatehaste tellimusi külmutusseadmete, jäägeneraatorite jms tootmiseks.⁶¹ Põllumajandustoodang langes vilja, kariloomade ja hobuste rekvireerimise ning töökäte mobiliseerimise tõttu, mis tegi elanike toiduainetega varustamise üha keerulisemaks.⁶² Ometi leidis neid, kellel jätkus toorainet salaja viinapõletamiseks, millega tegeleti sõja lõpuks põhimõtteliselt kogu Eesti alal, enamasti edasimüümiseks, aga ka isiklikuks tarbimiseks.⁶³ Hilisema Eesti Vabariigi rahaminister Juhan Kuke andmetel taastati Saksa okupatsiooni ajal kange alkoholi müük.⁶⁴ Okupatsiooni jooksul süvenes tooraine-, kütuse- ja toiduainete puudus, kuna varusid veeti Eestist Saksamaale.⁶⁵

⁵⁸ Ibius, lk 548-549.

⁵⁹ Karma, lk 280.

⁶⁰ Ibius, lk 537.

⁶¹ Maie Pihlamägi. Eesti tööstus Esimese maailmasõja aastail. – Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 22 (29). Tartu, 2014, lk 173.

⁶² Pihlamägi. Eesti tööstus Esimese maailmasõja aastail, lk 181.

⁶³ Ibius, lk 537-538.

⁶⁴ Asutava Kogu koosoleku protokoll nr 114, 11.03.1920. – RA, ERA.15.2.113, 129.

⁶⁵ Eesti ajalugu VI, lk 55.

1.2 Piirituse tootmine ja turustamine Vabadussõja ajal

Saksa okupatsiooni lõppedes astuti värskes riigis mitmeid samme, et hoida ära nappide toiduvarude edasine kaotsimine. Esmalt andis Kaitseliidu juhatus 17. novembril 1918. aastal Ajutise Valitsuse nimel määruse, millega suleti riigipiirid, keelati ajutiselt alkoholi müük ja toiduainetega “sahkerdamine”.⁶⁶ Vabadussõja puhkedes kuulutas valitsus välja teravilja sundrekvisitsiooni, et varustada toiduainetega kõige keerulisemas olukorras olnud linlasi ja Rahvaväge.⁶⁷ Detsembris keelati täielikult ära põllusaaduste ja toiduainete väljavedu.⁶⁸ Vältimaks niigi vähese toiduvilja puskariks ajamist, ähvardati salaviinapõletajaid lisaks viinapõletamise seadmete ja toorainete äravõtmisele kolme kuni viieaastase vangistuse või ühiskondliku tööga ning nende nimel oleva kinnisvara konfiskeerimisega. Piiritust tohtis müüa vaid apteekides arsti loaga. Salaja piiritusega kauplejaid ja ruumide omanikke, kus viinapõletamine nende teadmisel toimus, võis karistada ühe kuni kolmeaastase vangistuse või ühiskondliku tööga, või 1000 kuni 25 000 marga suuruse rahatrahviga, kusjuures vangistust ja trahvi võis ka korraga määrata. Illegaalsest viinapõletamisest ja sellega kaubitsemisest teatajatele lubati aga tasuks pool konfiskeeritud toorainest ja kuuendik konfiskeeritud kinnisvara väärtusest.⁶⁹ 1919. aasta jaanuaris seati lisaks kriminaalkohtu karistusele sisse 1–3-kuune administratiivkaristus nii salaviinapõletajatele, sellega kauplejatele kui salaviinapõletuseks ruumide andjatele.⁷⁰

1919. aasta alguses kohustati kõiki asutusi, ärisid ja üksikisikuid registreerima oma alkoholsete jookide tagavarad aktsiisivalitsuses. Määruse vastu eksijaid ähvardati tagavarade konfiskeerimisega.⁷¹ Eesti Vabariigi kodanik võis omada viis pudelit õlut, kolm pudelit lahjat alkoholi ja ühe pudeli põletatud viina või piiritust, sellest normist suuremad alkoholivarud tuli registreerida kolme päeva jooksul kohalikus miilitsavalitsuses.⁷² Veinikauplustel lubati müüa kirikutele kirikuviina ning haigetele veine ja muid alkoholseid jooke vastavalt arsti

⁶⁶ Piiride kinnipanemine ja alkoholi keeld, 17.11.1918. – Riigi Teataja (edaspidi RT) 1918, nr 1, lk 5.

⁶⁷ Eesti ajalugu VI, lk 56.

⁶⁸ Määrus põllusaaduste ja toiduainete väljaviimise kohta vabariigi piiridest, 10.12.1918. – RT 1918, nr 8, lk 2.

⁶⁹ Ajutise Valitsuse määrus viinapõletamise ja põletisviinaga kauplemise kohta, 07.12.1918. – RT 1918, nr 7, lk 2.

⁷⁰ Sõjavägede ülemjuhataja sunduslik määrus nr 1, 16.01.1919. – RT 1919, nr 4, lk 29.

⁷¹ Ajutise Valitsuse määrus alkoholsete jookide tagavarade ülesandmise kohta, 03.01.1919. – RT 1919, nr 2, lk 14.

⁷² Sõjavägede ülemjuhataja sunduslik määrus nr 6, 04.01.1919. – RT, 1919, nr 2, lk 13. Varude registreerimise tähtaega pikendati hiljem 25. veebruarini, kuna esialgse määruse ajal “osa Eesti vabariiki vaenlase võimu all oli”. Ühtlasi tõsteti lubatud alkoholi piirmääraks 5 liitritni õlle ja kerge alkoholi puhul ning 3 liitritni viina või piirituse puhul. (Rahaministeeriumi määrus kangete jookide registreerimise kohta, 12.02.1919. – RT 1919, nr 8, lk 59.)

retseptile.⁷³ Võõrastemajades, restoranides ja teemajades keelati täielikult nii alkoholi müük kui ka selle säilitamine. Määrusest üleastujaid võis karistada kuni üheaastase vangistuse või 50 000-margase trahviga.⁷⁴

1919. aasta kevadel alkoholi müük mõningal määral taastati, kui aktsiisivalitsus hakkas veinikauplustele andma müügilube (load kehtisid sama aasta lõpuni). Müüa võis ainult varem aktsiisivalitsuses ja maksuametis registreeritud alkohoolsete jookide tagavarasid. Kerge alkohol oli vabamüügis, viina ja piiritust tohtis müüa vaid retsepti alusel.⁷⁵ Rahaminister Juhan Kuke kinnitusel olid veinitagavarad 1920. aastaks lõppenud ja valitsus ei kavatsenud veini importi lubada.⁷⁶

Piiritust hakati Eestis taas tootma 1919. aastal ning valitsusel oli selles monopoolne roll. Kuna okupatsioonivõimudest jäid Eestisse maha suhteliselt väikesed piiritusetagavarad,⁷⁷ andis Ajutine Valitsus juba 1919. aasta jaanuari lõpus rahaministeeriumile loa toota tehniliseks ja meditsiiniliseks otstarbeks ning väljaveoks 1 miljon liitrit 85–90-kraadist piiritust. Tööd alustavad vabrikud ja piirituse hinna pidid kindlaks määrama raha- ning põllutöö- ja toitusministeerium.⁷⁸ 1919. aasta märtsis kehtestas Ajutine Valitsus seaduse, mille järgi võis piiritust valmistada vaid valitsuse loaga ja piirituse kokkuostu ja edasimüügi ainuõigus kuulus valitsusele. Ostuhinna määras enne iga põletamise hooaega kindlaks rahaministeerium. Piirituse valmistamise, säilitamise ja veo osas jäid esialgu kehtima Vene aktsiisiseadused, kui need polnud Ajutise Valitsuse poolt muudetud. Piirituse valmistamiseks loa saanud ettevõtted pidid tasuma aktsiisimaksu ja patendimaksu, mis andis neile õiguse toota hooaja jooksul teatud hulga piiritust.⁷⁹

Ka väliskaubandus oli Vabadussõja aastatel täielikult riikliku kontrolli all, et kaitsta kodumaist tööstust ja põllumajandust ning tasakaalustada väliskaubandusbilanssi. Korrapärasem väliskaubandus algas 1919. aasta veebruaris, kui Punaarmee oli Eestist välja tõrjutud. Sisse veeti esmajärjekorras leivavilja ja muid toiduaineid, mis aitas leevendada tootluskriisi. Välja veeti alguses peamiselt kartulit ja lina, millele lisandus hiljem peale puidu ja paberi ka piiritus.⁸⁰

⁷³ Määrus kirikuviina ja haigetele alkohoolsete jookide saamiseks veinikauplustest, 24.01.1919. – RT 1919, nr 6, lk 46.

⁷⁴ Sõjavägede ülemjuhataja sunduslik määrus nr 6, 04.01.1919. – RT 1919, nr 2, lk 13.

⁷⁵ Seadus alkohoolsete jookide tagavara kohta, 14.03.1919. – RT 1919, nr 17, lk 129-130; Rahaministeeriumi määrus alkohoolsete jookide müümise kohta, 10.04.1919. – RT 1919, nr 26, lk 204-205.

⁷⁶ Asutava Kogu koosoleku protokoll nr 114, 11.03.1920. – RA, ERA.15.2.113, l 29.

⁷⁷ Valitsusasutiste tegevus 1918–1934, lk 138.

⁷⁸ Ajutise Valitsuse määrus piirituse põletamise kohta, 31.01.1919. – RT 1919, nr 11, lk 82.

⁷⁹ Seadus piirituse valmistamise kohta, 11.03.1919. – RT 1919, nr 16, lk 122.

⁸⁰ Eesti ajalugu VI, lk 56-58.

Kangete alkohoolsete jookide, toor- ja puhastatud piirituse ning denatureeritud piirituse import oli muude luksuskaupade hulgas keelatud.⁸¹

1919. aastal pandi tööle 13 piiritusvabrikut, kuid 1 miljoni liitri asemel toodeti tegelikult vaid 363 000 liitrit piiritust.⁸² Väljaveo võimalusi hinnati üle, sest varasem peamine piirituse turg Venemaa jäi Vabadussõja tõttu kättesaamatuks.⁸³ Kuna sama aasta sügisel oli rahaminister Juhan Kuke andmetel hea kartulisaak ja varajase külma tõttu ei saanud suurt osa kartulitest söögiks tarvitada, otsustas valitsus panna tööle peaaegu kõik tol hetkel töökorras olnud piiritusvabrikud, et Kuke sõnul “rahva varanduse hukkaminekut ära hoida.” Nii töötas 1920. aasta kevadel juba 65 piiritusvabrikut.⁸⁴ Suvel esitasid põllumehed soovi erakorraliselt veel mitmeid vabrikuid tööle panna, sest kartuleid oli jätkuvalt üle ja need läinuks muidu riknema, sooja aja tõttu polnud kartulite väljavedu enam võimalik.⁸⁵ Kokku töötas 1919/20. aastal 77 piiritusvabrikut ja kogutoodang ulatus 3,4 mln liitrini.⁸⁶

1.3 Piirituse- ja viinamüügi seadus (1920)

Kuigi piirituse tootmine oli jälle alanud, kehtis selle isiklikuks tarvitamiseks jätkuvalt keeld. 1919. aasta juunis kohtusid mõned Asutava Kogu liikmed mitteametlikult Soome ja Ameerika karskustegelastega, kelle õhutusel võeti järgmisel kuul üles keeluseaduse küsimus. Valiti vastav komisjon, kellele tehti ülesandeks valmistada ette seaduse eelnõu, mis rahvaerakondlase Hugo Kuusneri sõnul “kõige paremat abinõu sisaldaks alkoholismuse võitluse vastu.” Peale Kuusneri kuulus Asutava Kogu keeluseaduse komisjoni teiste hulgas sotsiaaldemokraat ja karskusliikumise edendaja Villem Ernits.⁸⁷ Komisjon võttis üksmeelselt eesmärgiks töötada välja keeluseadus ja lisada sellekohane paragrahv põhiseadusesse.⁸⁸ Karskustegelaste nägemuses oli keeluseaduse kehtestamine Eesti rahva soov ja nende arvates hääletanuks rahvas kindlasti keeluseaduse poolt.⁸⁹

⁸¹ Sisseveoks keelatud uhkuse ja ülearu asjade nimekiri, 15.08.1919. – RT 1919, nr 64, lk 507-508.

⁸² Valitsusasutiste tegevus 1918–1934, lk 138.

⁸³ Eesti ajalugu VI, lk 58.

⁸⁴ Asutava Kogu koosoleku protokoll nr 111, 02.03.1920. – RA, ERA.15.2.110, 127.

⁸⁵ Põllutööminister vabariigi valitsusele, 15.06.1920. – RA, ERA.62.1.1233, 14.

⁸⁶ Valitsusasutiste tegevus 1918–1934, lk 138.

⁸⁷ Asutava Kogu koosoleku protokoll nr 33, 08.07.1919. – RA, ERA.15.2.34, 1 63-65.

⁸⁸ Asutava Kogu keeluseaduse komisjoni protokoll nr 2, 09.08.1919 – RA, ERA.15.2.368, 1 2.

⁸⁹ Ameerika ja Soome karskustegelased Eestis. – Postimees nr 124, 19.06.1919, lk 2; Nõupidamine karskuse üle. – Päevaleht nr 124, 19.06.1919, lk 2.

Kohalikku karskusliikumist inspireeris osaliselt kahtlemata Soome. Eesti naaberriikidest oli 1919. aasta juunis Soome ühe esimesena maailmas kehtestanud täieliku keeluseaduse. Ka Nõukogude Venemaal jätkus kuiv seadus.⁹⁰ Rootsis oli riigil viinamüügi ainuõigus, jaotades elanikele osturaamatud, mille põhjal sai riigi kauplustest kanget alkoholi osta, kusjuures vallalistele naistele, vallalistele meestele ja abielumeestele kehtisid erinevad alkoholimüügi normid.⁹¹ Euroopas kehtis keeluseadus veel Norras. Taanis, Saksamaal ja Poolas reguleeriti alkoholipoliitikat kõrgete maksudega.⁹²

Sügise jooksul valmis keeluseaduse komisjonis eelnõu, mille kohaselt oluks üle 2 protsendi etüülalkoholi sisaldavate ainete valmistamine lubatud vaid riigi kontrolli all meditsiiniliseks, tehniliseks, teaduslikuks ja väljaveo otstarbeks. Eelnõu järgi pidi siseministeeriumi juurde loodama karskusosakond, kes tegeleks alkoholsete ainete valmistamise ja käsitlemise järelevalvega.⁹³ Eesti Karskusseltside Kesктоimkond kutsus karskuse pooldajaid rahva seast oma meelsust näitama.⁹⁴ Suur osa ühiskonnast suhtus keeluseadusesse aga üsna skeptiliselt. Tallinna Teataja arutles oktoobris, kuidas ühelt poolt on piinlik, et oma riigi peremeestena pole suudetud kehtivat keeluseadust rakendada, sest vaatamata keelule levib nii viina valmistamine, müük kui tarbimine. Teisalt tõdeti, et ehkki karskuse poole peab püüdlema, ei saa käskude ja keeldudega inimesi karskeks teha. Keeluseadust võrreldi lausa kommunismiga – paberil näeb see välja ilus, kuid tegelikus elus pea võimatu realiseerida.⁹⁵ Üsna valdav oli arvamus, et enne maailmasõda oli rahva hulgas olnud suur soov keeluseadust kehtestada, kuid sõjaaeg põhjustas moraalilise languse.⁹⁶

1919. aasta lõpus tekitas keeluseaduse pooldajates pahameelt piirituse jagamine paljudele riigiametnikele ja töölistele pühade ajal kodus tarvitamiseks. Asutava Kogu karskusmeelsed liikmed esitasid selle kohta 1920. aasta algul valitsusele arupärimise, mida Villem Ernits põhjendas arusaamaga, et Eestis kehtib Vene ajast keeluseadus ja valitsuse enda määrused alkoholi müügi kohta ning seega puudub piirituse müügil joomise eesmärgil seaduslik alus. Nii Ernits kui Kuusner kritiseerisid valitsuse silmakirjalikkust ja halba eeskujut rahvale, kuna seadused ja määrused on ettenähtud kõigile ühtemoodi täitmiseks.⁹⁷ Arupärimise tulemusena

⁹⁰ Pullat, lk 42; lk 50.

⁹¹ Samas, lk 362.

⁹² Samas, lk 50.

⁹³ Asutava Kogu keeluseaduse komisjoni poolt III lugemisel vastuvõetud alkoholsete ainete valmistamise, müügi ja tarvitamise seadus. – RA, ERA.15.2.368, l 136-140.

⁹⁴ Üleskutse kõigile karskuse sõpradele. – Päevaleht nr 182, 27.08.1919, lk 6.

⁹⁵ Viinamüügi küsimus. – Tallinna Teataja nr 230, 22.10.1919, lk 2.

⁹⁶ Missugused väljavead on alkoholivastasel liikumisel Eestis. – Postimees nr 46, 20.02.1920, lk 1.

⁹⁷ Asutava Kogu koosoleku protokoll nr 100, 27.01.1920. – RA, ERA.15.2.99, l 2-6.

selgus, et tõepoolest olid soovi avaldanud ametnikud igaüks saanud aktsiisivalitsuselt ühe toobi⁹⁸ või umbkaudu liitri piiritust. Asjasse oli segatud ametnikke kõikidest ministeeriumitest, lisaks mõnest muust riigiasutusest. Kuigi sellekohast ametlikku otsust arhiivist ei leia, näib, et piirituse jagamisele oli roheline tule andnud rahaministeerium.⁹⁹

Põhjalikumad arutelud viinamüügi osas toimusid 1920. aasta märtsis ja aprillis, kui Asutav Kogu hakkas menetlema komisjonis ettevalmistatud keeluseaduse eelnõud ja rahaministeeriumis koostatud piirituse- ja viinamüügi seaduse eelnõud. Keeluseaduse tulised pooldajad olid jätkuvalt Villem Ernits ja Hugo Kuusner, kelle arvates ei võtnud Asutav Kogu küsimust tõsiselt.¹⁰⁰ Ka peaminister Jaan Tõnisson toetas keeluseadust, kuid tema arvates tuli see rahvahääletusele panna.¹⁰¹ Asutava Kogu keeluseaduse pooldajad alustasidki allkirjade kogumisega, lootes saada kokku 3000 allkirja, mis oli ajutise valitsemise korra järgi vajalik, et Asutav Kogu teatud seaduse vastu võtaks või selle rahvahääletusele paneks.¹⁰² Ajakirjanduses arvati, et suur osa keeluseaduse pooldajatest on tegelikult salaviinapõletajad ja soovivad seega tagada oma sissetuleku.¹⁰³ Keeluseadust peeti halvaks abinõuks karskuse eest võitlemises ja karsklastele heideti ette rahvahääletuse kangekaelset nõudmist, mis algatas omakorda arutelu, kas ei võiks suurendada vajalike allkirjade arvu 25 000 “rahvahääleni”.¹⁰⁴

Asutavas Kogus rõhutas rahaminister Juhan Kukk piiritustööstuse jätkuvat tähtsust. Tema sõnul olevat see üks tasuvamatest tööstusharudest Eestis ning seega oluline sissetulekuallikas riigile. Tänu praagale on piiritustööstus võimaldanud ka laialdast nuum- ja piimakarjakasvatust. Rahaministri arvates pidanuks tšekisüsteem, st viina müük tšeki alusel meestele alates 20. eluaastast, vähendama alkoholi tarbijate hulka.¹⁰⁵ Sotsiaaldemokraat Johan Jans lisas, et riikliku piirituse tootmisega väheneks salaviinapõletamine ja suured summad läheksid hoopis riigi kasuks. Ta pööras tähelepanu ka vastuolule keeluseaduse kehtestamise korral, kuna tema arvutuse järgi oli umbkaudu 70 000 inimest seotud salaviinapõletamisega (põletajad ja nende abilised), lisaks tuhanded alkoholi tarbijad. Keeluseaduse järgi oleks seega kõik need inimesed kurjategijad, kuid sellist seadust ei saavat vastu võtta. Jansi arvates

⁹⁸ 1 toop = 1,23 liitrit

⁹⁹ Asutava Kogu arupärimine vabariigi valitsusele, 27.01.1920. – RA, ERA.31.1.1894, 1 1a-2; Ministeeriumite vastused vabariigi valitsusele piirituse väljajagamise osas, veebruar 1920. – ERA.31.1.1894, 1 6-25.

¹⁰⁰ Asutava Kogu koosoleku protokoll nr 116, 16.03.1920. – RA, ERA.15.2.115, 1 14.

¹⁰¹ Asutava Kogu koosoleku protokoll nr 114, 11.03.1920. – RA, ERA.15.2.113, 1 39.

¹⁰² Keeluseadus rahvahääletusele. – Päevaleht nr 78, 09.04.1920, lk 1.

¹⁰³ Karskuse märatsejad. – Päevaleht nr 83, 15.04.1920, lk 2.

¹⁰⁴ Võtke keeluseadus rahvahääletuselt ära! – Päevaleht nr 90, 23.04.1920, lk 2.

¹⁰⁵ Asutava Kogu koosoleku protokoll nr 111, 02.03.1920. – RA, ERA.15.2.113, 1 26-29.

“painduvad seadused elu ees, mitte elu seaduste ees.”¹⁰⁶ Jansi ja Ernitsa erakonnakaaslane, Asutava Kogu esimehe August Rei sõnul ei arvestanud keeluseaduse pooldajad tegelike oludega riigis. Ta väljendas sotsiaaldemokraatide nimel poolehoidu karskusele, kuid tema arvates tuli alkoholi tarvitamist vähendada samm-sammult. Sama mõtet rõhutasid teisedki sõnavõtjad.¹⁰⁷ Kuigi karsklased said lõpuks vajaliku arvu hääli kokku, ei esitanud nad Asutavale Kogule rahvahääletuse nõuet. Nad olid lootnud korraldada rahvahääletuse enne viinamüügi seaduse vastuvõtmist, kuid Asutava Kogu enamus ei soovinud viinamüügi seadusega viivitada. Seega otsustasid karsklased oodata viinamüügi seaduse tagajärgi, et siis uute argumentidega võitlust jätkata. Ajakirjanduses peeti seda järeleandmiseks.¹⁰⁸

Nii võttis Asutav Kogu 27. aprillil 1920. aastal vastu piirituse- ja viinamüügi seaduse. Sellega jäi piirituse ja viina tootmine ning müük Vabariigi Valitsuse ainuõiguseks, tagades seeläbi riigile kindla tulu. Igaks viinapõletamise hooajaks määras valitsus piiritusetoodangu mahu ja hinna ette. Alkoholi tarvitamiseks isiklikul otstarbel seati sisse nn tšekisüsteem: iga vähemalt 20-aastane mees sai nimelise loaga osta ühes kuus kas 0,5 toopi puhastatud 95-kraadist piiritust või 1 toobi 40-kraadist viina.¹⁰⁹ Viinamüügi seaduse eelnõu kahel viimasel lugemisel tegi sotsiaaldemokraat ja naisõiguslane Minni Kurs-Olesk ettepaneku lubada kanget alkoholi osta ka naistel, kuid mõlemal korral lükati see tagasi.¹¹⁰

Lubasid hakkasid väljastama tasu eest elukohajärgsed linna-, alevi- ja vallavalitsused. Esimese järgu restoranidele ning seltside ja laevade einelaudadele võis kohalik omavalitsus rahaministeeriumi nõusolekul lubada viinamüügi ka ilma nimelise loata, raudteejaamade einelaudades jäi aga müük keelatuks. Restoranid ja einelauad, kel lubati viina müüa, pidid igal aastal tasuma riigile eripatendimaksu. Kohalik omavalitsus võis joogikoha igal ajal sulgeda.¹¹¹ Viina ja piirituse müük algas 1. juulil ja seda võisid teha vaid kauplused, kes olid aktsiisivalitsuselt vastava loa ja kohalikult omavalitsuselt nõusoleku saanud. Ühtlasi pidid need kauplused ostma piirituse ja viina riigiladudest ning alkohoolseid jooke ei lubatud poes ümber

¹⁰⁶ Asutava Kogu koosoleku protokoll nr 114, 11.03.1920. – RA, ERA.15.2.113, l 5-10.

¹⁰⁷ Samas, l 31-37 ja l 42-46.

¹⁰⁸ Kas viinamüügi seadus siiski rahvahääletusele läheb? – Päevaleht nr 94, 28.04.1920, lk 1.

¹⁰⁹ Seadus piirituse- ja viinamüügi kohta, 27.04.1920. – RT 1920, nr 65-66, lk 513-514.

¹¹⁰ Asutava Kogu koosoleku protokoll nr 124, 23.04.1920. – RA, ERA.15.2.2.123, l 45 ja l 53; Asutava Kogu koosoleku protokoll nr 125, 27.04.1920. – RA, ERA.15.2.124, l 11 ja l 17.

¹¹¹ Seadus piirituse- ja viinamüügi kohta, 27.04.1920. – RT 1920, nr 65-66, lk 513-514.

villida ega nende kangust muuta.¹¹² Müüdava tšekipiirituse kogust suurendati hiljem 1 toobile kuus ja selline tšekisüsteem kehtis kuni 1926. aastani.¹¹³

Piiritustööstuse korraldus nagu lubade väljastamine, toodangumahu ja hinna määramine, ning kontroll tootmise üle oli jaotatud mitmete asutuste vahel, mis tegi järelevalve keeruliseks. Sellele pööras 1919. aasta lõpus tähelepanu kaubandus- ja tööstusministeeriumi vastutusalas tegutsenud Riigi Kesklaboratorium, kes tõi peaministrile saadetud kirjas välja mitmeid nõrku kohti alkoholi müügi korralduse osas. Piirituse saamiseks oli õigus lubasid väljastada viiel erineval asutusel, kusjuures kontroll õige kasutamise viisi üle oli vaid aktsiisivalitsusel. Samuti polnud kokku lepitud üldiseid norme piirituse väljastamiseks, vaid iga asutus tegutses vastavalt oma äranägemisele. Riigi Kesklaboratorium tegi ettepaneku koondada piirituse lubade andmine nii Eestis tarvitamiseks kui välismaale müümiseks ühe asutuse kätte, kes teostaks ühtlasi ka kontrolli.¹¹⁴ 1920. aasta piirituse- ja viinamüügi seadusega keskset asutust siiski ei loodud. Meditsiinivaldkonnas andis piirituse ostuks lubasid jätkuvalt tervishoiu peavalitsus, loomade ravimiseks loomatervishoiu peavalitsus, tehniliseks ja teaduslikuks otstarbeks aktsiisi peavalitsus ja väljaveoks rahaministeerium. Varem sõjaväe otstarbeks lubasid andnud sõjaväe varustusvalitsus uue seadusega seda enam ei teinud. Tervishoiu eesmärgil väljaantud piirituse kasutamise kontroll oli vastavalt tervishoiu või loomatervishoiu peavalitsusel, kuid seda võis teostada ka aktsiisivalitsus. Kontroll tehniliseks otstarbeks ja isiklikuks tarvitamiseks müüdüd piirituse kasutamise üle oli aktsiisivalitsusel.¹¹⁵

¹¹² Rahaministeeriumi määrused piirituse- ja viinamüügi kohta isiklikuks tarvitamiseks, 30.06.1920. – RT 1920, nr 101-102, lk 802-804.

¹¹³ Õ. Elango jt, lk 351.

¹¹⁴ Riigi Kesklaboratorium peaministrile, 19.12.1919 – RA, ERA.15.2.427, l 19-20.

¹¹⁵ Seadus piirituse- ja viinamüügi kohta, 27.04.1920. – RT 1920, nr 65-66, lk 513-514.

2. Piiritustööstus 1920–1925

2.1 Viinavabrikute võõrandamine ja rendile andmine

Maanõukogu otsusega võeti mõisamaad koos majandusettevõtetega juba 1918. aasta lõpus vallaomavalitsuste kontrolli alla.¹¹⁶ Ametlikult riigistati mõisamaad 10. oktoobri 1919. aasta maaseaduse põhjal, millega võõrandati kokku üle 50% põllumajanduslikust maast Eestis, samuti mõisate hooned, ettevõtted, põllumajandustehnika ja kariloomad.¹¹⁷ Kui maaseadusele eelnenud aruteludes Asutavas Kogus mõisatele kuulunud tööstusettevõtteid eriti ei puudutatud, siis ootamatult, aasta pärast seaduse vastuvõtmist soovis valitsus põllutööministrilt seletust, kas mõisate viinavabrikud ja nende sisseseaded ikka kuuluvad võõrandamisele. Kohtuminister Jaak Reichmanni hinnangul olid viinavabrik kui hoone ja viinavabrik kui ettevõtte erinevad juriidilised kehad. Kuna maaseaduses ei mainitud viinavabriku kui ettevõtte võõrandamist, siis käis riigistamise alla vaid hoone ilma sisseseadeta, sest vastavalt Balti eraseadusele ei kuulunud vabrikute sisseseade nende hoonete päraldiste juurde.¹¹⁸ Seevastu põllutööminister Bernhard Rostfeldi arvates jäi maaseaduse põhjal võõrandamata vaid mõisa omaniku isiklikuks tarvitamiseks vajalik inventar ning seega luges põllutööministeerium maaseadusest üsna selgelt välja, et viinavabrikud ja nende inventar tuleb riigistada.¹¹⁹

Maareformi elluviimisega tegeles põllutööministeerium, kes määras igasse maakonda riigimaade ülema riigistatud maade ja varade haldamiseks ning maakorraldustööde läbiviimiseks. Maakonnad jaotati omakorda ringkondadeks, mille etteotsa asetati ringkonnaavalitseja, kes suhtles otseselt temale alluvate mõisate valitsejatega, teostas järelevalvet ja täitis muid riigimaade ülema poolt antud ülesandeid. Esmalt koostas ringkonnaavalitseja võõrandamisele kuuluva elus ja eluta inventari nimekirja ning seejärel pandi kokku vara ja maade üleandmise akt. Pärast võõrandatud varade hindamist hakati maid planeerima ja välja jagama. Planeeritud maaüksusustest eraldati maad riigi- ja omavalitsusasutustele, nii endistele kui rajatavatele tööstusettevõtetele ja muuks otstarbeks ning sellise maa saamiseks tuli pöörduda põllutööministeeriumi poole.¹²⁰

¹¹⁶ Maanõukogu määrus mõisamaade kontrolli alla võtmise ja maaolude esialgse korraldamise kohta, 27.11.1918. – RT 1918, nr 5, lk 4.

¹¹⁷ Eesti ajalugu VI, lk 59.

¹¹⁸ Kohtuminister vabariigi valitsusele, 23.02.1921. – RA, ERA.31.4.476, l 6-7.

¹¹⁹ Põllutööminister vabariigi valitsusele, 10.02.1921. – RA, ERA.31.4.476, l 1-3.

¹²⁰ Määrused maareformi teostamiseks, 28.01.1920. – RT 1920, nr 16-17, lk 122-129, § 1-2, § 5-6, § 17, § 20, § 65.

Kui tavapäraselt sõlmis põllutööministeerium tööstusettevõtete seniste rentnikega uued lepingud¹²¹, siis piiritusvabrikuid olid mõisaomanikud reeglina ise majandanud.¹²² Näiteks piima- ja võitööstuses läks 20. sajandi alguses eestvedamine eestlastest talunikele, kes asutasid meiereide haldamiseks aktiivselt piimaühistuid. Tõsi küll, enamasti rajati sel moel uusi meiereisid, kuna mõisates tegutsenud meiereid olid pigem üksikisikutest eraettevõtjate rendil.¹²³ Piiritustööstuses aga ühistegevust enne Eesti iseseisvumist ei eksisteerinud, kuna piirituse tootmine oli olnud rüütlimõisate põline eesõigus.¹²⁴

Riigistatud ettevõtte võis põllutööministeerium võtta enda kätte, anda kasutada teistele riigiasutustele või rentida välja ettevõtjatele. Korras tööstusettevõtted, mida sai kohe kasutama hakata, anti rendile kuni 6 aastaks. Kui hooned vajasisid ümberehitust ja sisseseade uuendamist, võis rendiaega pikendada kuni 12 aastani. Põhjaliku ümberehituse korral võis rendiaega määrata kuni 50 aastani. Remonti tuli rentnikul teha omal kulul. Rendiaja lõppedes läksid kõik ettevõtte hooned tasuta riigi omandusse, rentniku hangitud sisseseaded ja masinad jäid rentnikule, mida viimane võis kaasa võtta või põllutööministeeriumile maha müüa. Tööstusettevõtted renditi välja enampakkumistel, kuid erijuhtudel ja ettevõtet korralikult pidanud endistele rentnikele võis põllutööministeerium rentida ettevõtte ka ilma enampakkumiseta. Ettevõtete väljarentimisel oli eesõigus ühistegevuslikel ja omavalitsusasutustel.¹²⁵

Piiritusvabrikute väljarentimisel otsustas põllutööministeerium minister Theodor Pooli algatusel säilitada vabrikute põllumajandusliku olemuse, rentides neid ühiselt koondunud väikepõllumeestele. Selleks koostati 1920. aastal põllutööministeeriumis kartuliühistute normaalpõhikiri. Põhikirja juhtiv mõte oli, et kartulikasvatavad võivad ise oma saadused piiritusvabrikutes ümber töötada, saades selle eest õiglast hinda. Ühistute asutamist propageerisid ringkonnavalitsejad.¹²⁶ Kartuliühistutele renditi piiritusvabrikud enamasti ilma enampakkumiseta, oksjoni teel renditi vaid selliseid vabrikuid, mille kohta ühistud polnud soovi avaldanud.¹²⁷

¹²¹ Määrused maareformi teostamiseks, 28.01.1920. – RT 1920, nr 16-17, lk 122-129, § 124.

¹²² J. Marjamaa. Piiritustööstus. – Eesti Majandus, 1923, nr 12, lk 182.

¹²³ Karma, lk 325-326.

¹²⁴ Eesti Ühistegevuse Aastaraamat I, lk 208.

¹²⁵ Määrused maareformi teostamiseks, 28.01.1920. – RT 1920, nr 16-17, lk 122-129, § 125-129.

¹²⁶ Kartuliühingute Liit 1921–1931, lk 3.

¹²⁷ Põllutööministeeriumi maakorralduse peavalitsus riigikontrolli tsiviilosakonnale, 06.03.1924. – RA, ERA.63.23.2120, l 76.

1921. aastal loodi keskorganisatsioonina Kartuliühisuste Liit (hiljem Kartuliühingute Liit), mis asutati osalt soovist vältida Rosen ja Ko mõju alla langemist.¹²⁸ Kuna piiritusvabrikud olid sõja-aastate tagajärjel üsna viletsas seisukorras, kulus ühistute omakapital enamasti vabriku hoonete ja sisseseadete remondiks. Tootmise alustamiseks hankis Kartuliühingute Liit ühistutele Eesti Pangast krediiti.¹²⁹ Kuna piiritust asusid tootma inimesed uutelt aladelt, võttis Liit oma teenistusse piiritustööstuse eriteadlased Villem Karpi ja Hans Kahu, kes andsid vabrikutele nõu mitmesugustes praktilistes küsimustes.¹³⁰ Samal eesmärgil anti 1923.–1925. aastal Karpi ja Kahu eestvedamisel välja piiritus- ja tärklistööstuse häälekandjat.¹³¹ Kartuliühistute peamine tegevusala oli piiritusetootmine, ehkki mõned neist valmistasid ka tärklist ja värnitsat. Keskmiselt oli kartuliühistutes 10–30 liiget.¹³² Liidu asjaajaja oli pikalt ühiskonnategelane Martin Kitsnik. Liidu juhatusse ja nõukokku kuulusid (olles mõne kohaliku ühistu liige) erinevatel perioodidel paljud riigitegelased ja kohaliku elu edendajad, näiteks kindralmajor Jaan Soots, põllumees ja poliitik Eduard Birkenberg, majandusteadlane ja Asutava Kogu liige Johannes Reinthal ning hilisem majandusminister Oskar Suursööt.¹³³

Teine piiritusvabrikuid ühendav ettevõtte oli tsaariajal asutatud Tallinna Piiritusevabrikantide Ühisus Rosen ja Ko, kuhu koondusid endiste mõisnike poolt asutatud kartuliühistud ja osad eraisikutele renditud piiritusvabrikud. Selliste kartuliühistute taga olid enamasti endistest suurmaapidajatest piiritusvabrikute omanikud, kes töid ühistutesse perekonnad ja lähemad sõbrad, et jääda oma endise piiritusvabriku valdajaks. Rosen ja Ko korraldas muu hulgas oma liikmete piirituse müümist ja hankis laene. Kui Kartuliühingute Liit tegutses eelkõige ühispankadest saadud krediitidega, siis Rosen ja Ko puhul oli tegu peamiselt baltisaksa kapitalil põhineva organisatsiooniga.¹³⁴ Seega jäi endistele mõisnikele pärast maareformi piiritustööstuses üsnagi palju mõjuvõimu.

Osad piiritusvabrikud jäid riigimõisate valdusesse, näiteks maavalitsuste majandamisel olevate põllutöökoolide viinavabrikud Jänedal, Olustveres ja Vodjal, Eesti Seemnevilja Ühisuse piiritusvabrikud Jõgeval ja Luunjas ning Tartu Ülikooli omanduses olnud Raadi mõisa piiritusvabrik. Üksikutel juhtudel anti piiritusvabrikud rendile põllumeesteseltsidele ja

¹²⁸ Meie kartulitööstusest. – Päevaleht nr 71, 16.03.1923, lk 4.

¹²⁹ Kartuliühingute Liit 1921–1931, lk 8.

¹³⁰ Samas, lk 20–21.

¹³¹ H. Kahu. Soovituseks. – Piiritus-Tärklistööstus, 1923, nr 1, lk 1.

¹³² Ibius, lk 575–576.

¹³³ Kartuliühingute Liit 1921–1931, lk 21–23.

¹³⁴ Ibius, lk 575–577.

põllumeestekogudele.¹³⁵ Kokku riigistati maareformiga 225 viinavabrikut, millest osa likvideeriti.¹³⁶ 1921/22. aastal oli Kartuliühingute Liidu all 73 piiritusvabrikut, Rosen ja Ko'ga tegi koostööd 54 vabrikut.¹³⁷

2.2 Piirituse tootmine ja turustamine

Nagu Vene tsaaririigi viinamonopoli perioodil määras ka Eesti Vabariigi valitsus igal viinapõletamise hooajal normi, kui palju piiritust riik vabrikutelt ostab. Kuni 1923. aastani valmistasid Kartuliühingute Liitu kuulunud piiritusvabrikud normipiiritust vastavalt lepingule, mille Rosen ja Ko oli aktsiisivalitsusega sõlminud. 1924. aastal sõlmis Liit oma vabrikute toodangu müümiseks valitsusega eraldi lepingu.¹³⁸ Siseturul müüs aktsiisivalitsus isiklikuks tarvitamiseks määratud piirituse kauplustele, kel oli müügiluba, ning ülejäänud normipiirituse vastavatele tööstustele ravimite, lakkide, polituuride ja parfümeeriasaaduste tootmiseks, napside ja likööride valmistamiseks ning vähesel määral bensiini hulka segamiseks ja denatureerituna põletusaineks.¹³⁹

Piirituse peamine tooraine oli jätkuvalt kartul, mille osatähtsus isegi tõusis, kuna Venemaa mais ja teravili polnud enam kättesaadav. Eestis teravilja ülejääke polnud, vaid vilja veeti sisse.¹⁴⁰ Nagu eespool 1919/20. aasta puhul kirjeldatud, sõltus piirituse toodangu maht osaliselt kartulisaagist ja selle säilitamistingimustest. Kui kartuleid oli palju või rikkus külm need ära, siis suurendati valmistatava piirituse hulka, et võimaldada kartuli ülejääkide realiseerimist. Kartulisaagi ikaldumisel vähendati ka piirituse toodangumahtu.¹⁴¹

Pärast Vabadussõda toimus majanduses kiire kasv. Eesti ärimehed ja ettevõtjad lootsid taastada tihedad majandussidemed idanaabriga ning see näiski esialgu õnnestuvat. Eesti kujunes Vene ekspordi ja impordi transiitmaaks ning Eesti ettevõtted said mitmeid riiklikke tellimusi Venemaalt.¹⁴² Piirituse ekspordi korraldas alguses valitsus.¹⁴³ Välisturu väljavaated olid piiritustööstuse jaoks aga kardinaalselt muutunud Nõukogude Venemaal kehtinud

¹³⁵ Ibius, lk 574-575.

¹³⁶ Ö. Elango jt, lk 350.

¹³⁷ Pullat, lk 34.

¹³⁸ Kartuliühingute Liit 1921–1931, lk 9.

¹³⁹ Ibius, lk 590.

¹⁴⁰ Samas, lk 584-585.

¹⁴¹ Samas, lk 589-590.

¹⁴² Eesti ajalugu VI, lk 76.

¹⁴³ Kartuliühingute Liit 1921–1931, lk 10.

keeluseaduse tõttu. Aastatel 1920/21 kuni 1924/25 müüdi välisturule umbes veerand kogu piiritusetoodangust, ehkki enamasti salakaubana.¹⁴⁴

Eesti–Vene piiril õitses 1920. aastate alguses salakaubandus, mida riik ei püüdnudki takistada. Venemaale veeti enamasti vilja ja toiduaineid, vastu saadi muu hulgas lina, väärismetalle ja paberraha. 1922. aastal ulatus Venemaale salaja veetud piirituse kogus 250 000 liitrini.¹⁴⁵ Tollane rahaminister Georg Vestel tunnistas küll, et piirikaubandus on Venemaa suhtes illegaalne tegevus, kuid kinnitas samas, et ilma piirituse vedamiseta üle idapiiri jääks riigikassal saamata vähemalt 50 miljonit marka. Rahaministeeriumi jaoks oluks aga lihtsam, kui piiritusega kauplemine piiripunktides koonduks ühe isiku kätte.¹⁴⁶ Nii loobus Eesti rahaministeerium 1923. aastal koostööst Venemaa piiril tegutsenud kaubapunktide pidajatega ning valitsus andis piirituse müügi ainuõiguse üksikisikust ettevõtjale Gustav Linguistile (Harju panga juhatuse liige), kes pidi tagama, et soodushinnaga ostetud odav piiritus Eesti siseturule ei jõuaks.¹⁴⁷

Piiritustöösturid ei olnud rahul madalate toodangunormide ja kesiste väljaveovõimalustega, mida riik pakkus, ja soovisid, et valitsus lubaks neil väljavedu ise korraldada. Oldi arvamusel, et väljaveo iseseisev organiseerimine võimaldaks piiritustööstust kiiremini laiendada. Kartuliühingute Liit, Kartuli Töösturite Keskühing¹⁴⁸ ja Rosen ja Ko esitasid 1922. aasta jaanuaris rahaministeeriumile sellekohase märgukirja. Küsimust oli juba pikalt arutatud ja pool põletamise hooaega oli möödas, mille tõttu ähvardas suurt kartulitagavara riknemine. Kuna ka kartuli väljavedu oli vähenenud, rõhutati kartulite peamise realiseerimisvõimalusena nende piirituseks põletamist.¹⁴⁹ Valitsus tuli piiritustöösturitele vastu ja lubas neil pärast siseturu normi täitmist valmistada piiramatul määral piiritust, mille tootjad ise välisturule pidid viima. Riik polnud kohustatud ostma ära ülenormi piiritust juhul, kui piiritust välismaal müüa ei suudetud.¹⁵⁰ Väljaveo organiseerimiseks asutati eelnevalt nimetatud kolme organisatsiooni poolt Piiritusevalmistajate Keskkorralduste Lepingühing.¹⁵¹ Vastav leping sõlmiti

¹⁴⁴ Valge, lk 332.

¹⁴⁵ Samas, lk 166-167.

¹⁴⁶ Rahaminister Vabariigi Valitsusele, 24.03.1923. – RA, ERA.31.3.6570, l 5.

¹⁴⁷ Pullat, lk 33-34.

¹⁴⁸ Kartuli Töösturite Ühingusse kuulusid eraettevõtjatest piiritusvabrikute kasutajad, st need, kes polnud ei Rosen ja Ko ega Kartuliühingute Liidu all. – Kartuliühingute Liit 1921–1931, lk 10.

¹⁴⁹ Piiritustööstuse edasine arenemine otsustamisel. – Päevaleht nr 3, 04.01.1922, lk 4.

¹⁵⁰ Tähtis otsus piiritustööstuse kohta. – Päevaleht nr 4, 05.01.1922, lk 4.

¹⁵¹ Kartuliühingute Liit 1921–1931, lk 10.

rahaministeeriumi ja piiritusetootjate vahel ka järgmisel hooajal. Ka riik pidi sellise väljaveo korralduse puhul saama osa kasust.¹⁵²

Piirituse väljavedu toimus läbi vahendusfirmade, kes tegutsesid raha- ja siseministeeriumi loal. Olulisemad piirituse ekspordi ja müügiga tegelevad ettevõtted olid “Kuljus ja Sinisoff” 8 piiritust eksportiva laevaga, munaekspordifirma “Ovo” 11 piirituselaevaga ja Balti Merelaevanduse o/ü “Balmeka”. “Ovole” hankis piiritust Kartuliühingute Liit.¹⁵³ Turgu loodeti leida Norrast, kus keeluseaduse kaotamine kõne all oli (keeluseadus kaotati Norras tegelikult alles 1927. aastal¹⁵⁴) ja Leedus, kus kavatseti kehtestada riigi viinamonopol. Hollandi ja Inglismaaga olid mõned lepingud olemas ning panustati ka piirituse veole Prantsusmaale tänu kaubalepingule, millega prantslased said õiguse Eestisse veine importida. Rootsis eelistati aga üha enam kodumaist toodangut ja Šveits sai suure osa piiritusest Saksamaalt.¹⁵⁵ Inglismaa turg oli kõrgete importollide tõttu põhimõtteliselt välistatud.¹⁵⁶

Niisiis ei osutunud reaalsus piirituse väljaveole soodsaks. Kõrge kvaliteediga Eesti piiritus ei suutnud Lääne-Euroopa turul konkureerida maisist ja suhkrutööstuse jäätmetest toodetud odava piiritusega.¹⁵⁷ Otu Ibiuse andmetel läks peaaegu kogu väljaveetud piiritus tegelikult salakaubavedajatele Läänemerel, kes toimetasid piirituse salaja Rootsi ja Soome, kohati ka tagasi Eestisse.¹⁵⁸ Lisaks jõudis nii Eesti kui Soome turule Kesk-Euroopa, enamasti Saksa ja Poola piiritus, mis oli Eesti omast tunduvalt odavam. Saksa piirituselaevad seisid tihti Soome lahe rahvusvahelistes vetes ankrus ja neilt ostsid eestlased piiritust, mida müüdi nii Soome kui Eestisse, vahel isegi Eesti piirituse pähe.¹⁵⁹

Kuna piirituse ekspordi võimalused olid minimaalsed, likvideeriti 1924/25. hooajaks piiritusetootjate ühise väljaveo jaoks asutatud Lepingühing.¹⁶⁰ Piirituse vaba eksport lõpetati Baltimere riikide konventsiooniga, millega sooviti võidelda kangete alkoholsete jookide salaveo vastu. Leping sõlmiti 19. augustil 1925. aastal Helsingis Eesti, Läti, Leedu, Poola, Soome, Rootsi, Norra, Taani, Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel.¹⁶¹ Tegelikult salavedu jätkus. Kui nimetatud konventsioon keelas Läänemerel salapiiritusega kauplemise nendel

¹⁵² Rahaminister Vabariigi Valitsusele, 24.03.1923. – RA, ERA.31.3.6570, 14.

¹⁵³ Pullat, lk 180-181.

¹⁵⁴ Samas, lk 50.

¹⁵⁵ Rahaministeeriumi eelarve lõplikult vastuvõetud. – Postimees nr 37, 14.02.1922, lk 5.

¹⁵⁶ Eesti eksportkaupade müügi võimalused Inglise turul. Piiritus. – Päevaleht nr 28, 03.02.1922, lk 4.

¹⁵⁷ Valge, lk 332.

¹⁵⁸ Ibius, lk 591.

¹⁵⁹ Pullat, lk 182-189.

¹⁶⁰ Kartuliühingute Liit 1921–1931, lk 11.

¹⁶¹ Konventsioon alkoholikaupade salaveo vastu võitlemise kohta, 25.03.1926. – RT 1926, nr 38, lk 413-419.

laevadel, mis kandsid lepinguga ühinenud riikide lippe, siis pärast seda ilmusid Soome lahele näiteks Panama, Boliivia, Pärsia, Türgi, Kreeka, Tšehhoslovakkia ja Ungari lippe kandvad laevad.¹⁶²

Piiritusvabrikutes toodeti iseseisvuse ajal ainult toorpiiritust.¹⁶³ Piirituse puhastamise ja väljaveoga tegeles esialgu peamiselt Rosen ja Ko, kust oli ka logistiliselt kõige praktilisemalt puhastatud piiritus välisturule viia. Tartu pärmivabriku juurde rajatud piiritusepuhastamise vabrik ning Võru ja Narva tehased puhastasid piiritust pigem siseturu tarbeks.¹⁶⁴ Soovides Rosen ja Ko'st sõltumatuna tegutseda, sõlmis Kartuliühingute Liit hiljem, 1926. aastal rahaministeeriumiga lepingu kogu riigi normipiirituse puhastamise ja veo kohta. Selleks rajati 1927. aastal ka omaette piiritusepuhastamise vabrik endises Valtu mõisas Harjumaal.¹⁶⁵

Piiritusepuhastamise vabrikutest saadeti piiritus maksuametnike kontrolli all riigi viinatehastesse, kus piiritus viinaks töödeldi. 1919. aastal võttis aktsiisivalitsus üle Tartu ja 1920. aasta lõpus Tallinna viinalao. Esialgu pandi tööle vaid Tallinna ladu, kuhu koondati sisseseadet Narva ja Valga ladudest. 1920. aasta Tartu rahulepingu põhjal saadi Venemaalt tagasi sinna evakueeritud viis vagunitäit vara Tartu ja Valga viinaladudest, mis toodi samuti Tallinna lattu. Esimestel aastatel väljastati viina ja piiritust lahtiselt. 1923. aastal telliti Saksamaalt moodne veepuhastamise, pudelite pesemise, täitmise, korkimise ja etikettimise seade. Nii hakati 1924. aasta teisel poolel piiritust ja viina müüma pudelites. Tartu viinatehas oli seni kasutusel tagavaralaona, kuid koormuse jagamiseks asuti 1925. aastal sealgi piiritust väljastama ning mõne aasta pärast ka viina tootma.¹⁶⁶

Suurim piiritusetoodang iseseisvusajal oli 1921/22. aastal, kui Eestis valmistati 8,27 miljonit liitrit piiritust. See oli umbes 15–19% tsaariaja lõpu tasemest. Järgmistel aastatel kõikus toodang 4 miljoni liitri piirides.¹⁶⁷ Sealjuures läks aastatel 1921–1925 siseturul müüdavast piiritusest joomiseks peaaegu 87%.¹⁶⁸ Piiritusemonopol ning muu alkoholi aktsiisid ja tollid olid tähtsaks tuluallikaks riigile.¹⁶⁹ Seda tunnistas rahaminister Kukk juba keeluseaduse arutelude ajal.¹⁷⁰ Samas üritas hilisem rahaminister Vestel väita, et riik saaks ilma viinamüügi

¹⁶² Valitsusasutiste tegevus 1918–1934, lk 230.

¹⁶³ Ibius, lk 588.

¹⁶⁴ H. Kahu. Eesti Välispiirituse Leping-Ühingu tegevuse aruanne 1921/1922. arveaastal. – Piiritus-Tärklistööstus, 1923, nr 2, lk 6-7.

¹⁶⁵ Kartuliühingute Liit 1921–1931, lk 17-19.

¹⁶⁶ Valitsusasutiste tegevus 1918–1934, lk 138-140.

¹⁶⁷ Õ. Elango jt, lk 350.

¹⁶⁸ Ibius, lk 591.

¹⁶⁹ Õ. Elango jt, lk 350.

¹⁷⁰ Asutava Kogu koosoleku protokoll nr 111, 02.03.1920. – RA, ERA.15.2.113, 1 29.

tuluta hakkama, kuid keeluseadust ei toetanud temagi, kuna sellega kaasnev salaviinapõletamine demoraliseerivat rahvast.¹⁷¹ Kuigi alkoholitulude tähtsus Eesti riigis oli märgatavalt väiksem kui tsaariaegsel Venemaal, moodustasid alkoholi kaubandusest saadud sissetulekud iseseisva Eesti riigi eelarves ometi 12–22%.¹⁷² 1925. aastal laekus riigikassasse piiritusemonopolist puhaskasu 700 miljonit marka, millest 80% tuli viina müügist.¹⁷³

2.3 Viinavabrikute võrgukava (1924/25)

Vaatamata tsaariajaga võrreldes märgatavalt vähenenud toodangule ja kitsenenud väljaveovõimalustele oldi Eestis 1920. aastate alguses endiselt huvitatud laialdasest piiritusvabrikute võrgust. Piirituse tootmise sidet põllumajandusega peeti äärmiselt oluliseks, kuna praaka loomasöödana kasutades sai rohkem liha ja piima ning karjalt saadud sõnnik oli jällegi kasulik põllule. Ümberkaudsetele talunikele oli praaka hõlpsam toimetada maal paiknevatest piiritusvabrikutest kui mõnest suurest tehasest kaugel linnas. Niisamuti oli praktilisem vedada kartuleid lähedalasuvasse vabrikusse, et siis nende ümbertöötamisel saadud piiritust juba kaugemale viia.¹⁷⁴ Kuna maailmasõjaeelsest ajast oli Eesti riigile jäänud “pärandiks” mitusada vabrikut, pandi neist alguses võimalikult paljud taas käima, sest muuks otstarbeks oli neid peaaegu võimatu kohandada. Toodangu drastilise vähenemise tõttu jätkus aga tööd vaid paariks kuuks aastaks, mis ajas omakorda üldkulud kõrgeks ja mitmed piiritusvabrikud töötasid kahjumiga.¹⁷⁵

Piiritusvabrikute arv oli kõige kõrgem 1923/24. aastal – 201 vabrikut¹⁷⁶ –, mida oli miljoni elaniku kohta ja väikese väljaveo jaoks üsna palju. 1924. aastal hakati rääkima vajadusest vähendada piiritusvabrikute arvu. Kaubandus-tööstusministeerium jõudis kevadel järeldusele, et kui piiritustööstus tahab eluvõimeline olla, tuleb piirituse hind alla tuua, et see välisturul konkurentsi pakuks. Odavama piirituse valmistamiseks ei kõlvanud aga vananenud sisseseadetega piiritusvabrikud, mis tekitasid üleliigseid tootmiskulusid ja mille uuendamiseks ressursi nappis. Ministeeriumi arvates oleks tegelikult piisanud ühest suuremast moodsa

¹⁷¹ Rahaministeeriumi eelarve lõplikult vastuvõetud. – Postimees nr 37, 14.02.1922, lk 5.

¹⁷² Ibius, lk 601.

¹⁷³ Pullat, lk 36.

¹⁷⁴ Piiritustööstuse eluküsimusest meil. – Päevaleht nr 162, 19.06.1924, lk 5.

¹⁷⁵ Ibius, lk 579-581.

¹⁷⁶ Valitsusasutiste tegevus 1918–1934, lk 138.

sisseseadega piiritusvabrikust näiteks Tallinnas.¹⁷⁷ Viinavabrikute arvu vähendamise osas võttis sõna ka Eesti Karskusliit, toetades ettepanekut ühest korralikust piiritustehasest, mille peamine eesmärk oleks tehnilise piirituse tootmine.¹⁷⁸ Kartuliühingute Liit nii intensiivset piiritustööstuse koondumist loomulikult ei soovinud, kuid nõustus, et vabrikute töö tuleb ümber korraldada. 4. mail 1924. aastal peeti Tallinnas kartuliühistute päev, kus osales 76 esindajat 50 kartuliühistu poolt. Seal otsustati esitada põllutöö- ja rahaministrile märgukiri, milles tehti ettepanek sulgeda osa vabrikutest, nende sisseseaded likvideerida ja kasutada hooned mõneks teiseks tööstuseks.¹⁷⁹

1924. aasta suvel kutsus põllutööministeerium kokku komisjoni, kuhu peale ministeeriumi ametnike kuulusid Tallinna Piiritusvabrikantide ühingu esindaja Ernst Rosen (Arved Roseni poeg) ja Kartuliühingute Liidust Johannes Reinthal. Ministeerium ja Kartuliühingute Liit olid ühel arvamusel, et suure piiritusvabrikute arvu tõttu on iga üksiku vabriku töö piiratud ja seega piirituse hind liiga kõrge. Otsustati määrata kindlaks elujõulised vabrikud ja kaaluda sulgemist põhjalikku remonti vajavate puhul. Rosen ja Ko oli põhimõtteliselt vabrikute sulgemise vastu, kuna nende arvates ei sõltunud piirituse hind vabriku toodangu hulgast.¹⁸⁰ Väikepõllupidajatele tekkivat kahju pidas endiste mõisnike organisatsioon palju suuremaks, kui kokkuhoidu, mis saadakse vabrikute sulgemisel. Kinni tulnuks Roseni hinnangul panna vaid need vabrikud, kus praaka täielikult ära ei kasutata.¹⁸¹

Vabrikute sulgemise poolt rääkis samuti asjaolu, et 1924. aastal hakkas piirituse tarbimine siseturul vähenema. Seda peeti rahva tervise seisukohalt positiivseks, kuid piiritustööstuse olukorra tegi see keerulisemaks. Ühe võimalusena toodangut säilitada nähti piirituse tootmist tehnilistel eesmärkidel, eriti lisandina bensiinile, mille import kasvas mootorsõidukite levikuga.¹⁸² Juba paar aastat varem oli tekkinud küsimus, miks valitsus tehnilise piirituse tootmist ei soodusta.¹⁸³ Peamiseks takistuseks pidas Martin Kitsnik Eesti piirituse hinda, mille olid kõrgeks ajanud vabrikute rendid ja aktsiisi peavalitsuse mitmesugused normid. Hea kartulisaagi korral ja siseturu toodangu normi tõstmisel oleks piirituse omahind vähenenud. Odavamalt piiritust olnuks kasulik lisada sissetoodud bensiinile, millega oleks saanud

¹⁷⁷ Kas hakatakse piiritusvabrikute arvu vähendada? – Kaja nr 117, 04.05.1924, lk 4.

¹⁷⁸ Eesti Karskusliit Vabariigi Valitsusele, 07.05.1924. – RA, ERA.31.4.889, 1 1-2.

¹⁷⁹ Kartuliühingute Liit 1921–1931, lk 12.

¹⁸⁰ Põllutööministeeriumi poolt kokku kutsutud komisjoni protokoll, 31.07.1924. – RA, ERA.63.23.2118, nummerdamata.

¹⁸¹ Alexander Rosen. Eesti piiritustööstuse seisukorrast. – Eesti Majandus, 1924, nr 33, lk 602.

¹⁸² Martin Kitsnik. Meie piirituse tööstusest. – Eesti Majandus, 1924, nr 29, lk 536-537.

¹⁸³ Rahaministeeriumi eelarve lõplikult vastuvõetud. – Postimees nr 37, 14.02.1922, lk 5.

välisvaluutat kokku hoida. Nii oleks ka piiritusvabrikutele rohkem tööd antud, vältides nende sulgemist.¹⁸⁴ Ka Rosen ja Ko direktor Alexander Rosen (Arved Roseni vend) pidas tehnilise piirituse tarbimise tõstmist oluliseks.¹⁸⁵ Kuigi tehnilise piirituse tarbimine veidi tõusis, jäi see iseseisvusajal siiski kokkuvõttes alla 30% kogu siseturul müüdavast piiritusest.¹⁸⁶

Viinavabrikute normaal-võrgukava koostamiseks kogus põllutöoministerium ringkonna valitsejate kaudu iga viinavabriku kohta andmeid: kas vabrik asus kartulikasvatuse piirkonnas, kui kaugel asusid teised töötavad vabrikud, kui suurt remonti vabriku hooned ja sisseseade vajasisid ning kui palju oli vabrik eelmistel aastatel tootnud. Kõiki neid asjaolusid arvestades koostas eelpool mainitud komisjon nimekirja, millised vabrikud tuleks sulgeda ja millised võivad edasi töötada.¹⁸⁷ Jätkavate piiritusvabrikute arv määrati 125-le.¹⁸⁸ Kuigi vabrikute arvu vähendamiseks oldi enamasti põhimõtteliselt nõus, tekitas konkreetsete vabrikute sulgemine mitmel pool vastuseisu.¹⁸⁹ Vabrikute kinnipanemine pidi toimuma vabatahtlikult, kuid esialgu läks see pikaldaselt. 1925. aastal otsustati, et vabrikud võivad oma piiritusenormi müüa edasi teisele tehasele.¹⁹⁰ Nii langes tasapisi vabrikute arv, jäädes 1930. aastatel pisut alla 130.¹⁹¹

Võib arutleda, kui palju mõjutas Eesti kohalik 1923.–1924. aasta majanduskriis piiritusvabrikute vähendamise kava. Kriis algas rahandussektorist ja viis sajad kaubandus- ja tööstusettevõtted pankrotti, samuti kasvas tööpuudus ja langes üldine elatustase. Viimastel aastatel oli sissevedu pidevalt väljaveost suurem olnud ning nagu eespool kirjeldatud, ei suutnud varasem peamine eksporditav piiritus päästa riigi negatiivset väliskaubanduse saldot. Eriti raskeks tegi olukorra Nõukogude Liit, kes piiras poliitilistel põhjustel järsult majandussidemeid Eestiga. Asuti illegaalse piirikaubanduse likvideerimisele. Majanduskriisist väljumiseks otsustas riik minna tööstuse eelisarendamiselt üle põllumajanduse toetamisele ning orienteeruda Vene turult ümber Lääne-Euroopa turule. Prooviti arvestada rohkem Eesti enda vajaduste ja võimalustega ning toetada kodumaist toodangut. Valitsus sekkus jõulisemalt

¹⁸⁴ Martin Kitsnik. Meie piirituse tööstusest. – Eesti Majandus, 1924, nr 29, lk 536-538.

¹⁸⁵ Alexander Rosen. Eesti piiritustööstuse seisukorrast. – Eesti Majandus, 1924, nr 33, lk 602.

¹⁸⁶ Ibius, lk 591.

¹⁸⁷ Põllutöoministeriumi poolt kokku kutsutud komisjoni protokoll, 02.09.1924. – RA, ERA.63.23.2118, nummerdamata.

¹⁸⁸ Eesti Ühistegevuse Aastaraamat I, lk 209.

¹⁸⁹ Piiritusvabrikute arvust. – Päevaleht nr 296, 01.11.1924, lk 5.

¹⁹⁰ Töötavate piiritusvabrikute arvu vähendamise küsimuse arutamiseks asutatud alamkomisjoni koosoleku protokoll, 24.09 ja 26.09.1925. – RA, ERA.63.23.2118, nummerdamata.

¹⁹¹ Valitsusasutiste tegevus 1918–1934, lk 138.

majanduse reguleerimisse.¹⁹² Sisekonkurentsi pidurdamiseks ei lubatud asutada uusi vabrikuid tootmisaladel, kus tehaseid oli juba piisavalt.¹⁹³

Seega võis piiritusvabrikute võrgukava koostamine tuleneda riigi soovist kontrollida tööstust, mis polnud andnud soovitavaid tulemusi. Ometi ei saa öelda, et piiritusvabrikute vähendamise oleks kutsunud esile majanduskriis. Pigem olid selle taga juba alates iseseisvumise algusest ilmnunud raskused piiritustööstuse taaskäivitamisel endises mahus. Tsaariaja edukas piirituse põletamine oli nii paratamatuks eeskujuks kui pärandiks, mida loodeti sama suurejooneliselt edasi kanda. Eesti 1923.–1924. aasta majanduskriis võis aga olla tõukeks mõistmisele, et senist hiilgust piiritustööstuses taastada ei suudeta.

¹⁹² Eesti ajalugu VI, lk 77-80.

¹⁹³ Õ. Elango jt, lk 326.

Kokkuvõte

19. sajandi teisest poolest algas Eesti piiritustööstuse kiire areng. 1863. aastal Vene riigis kehtestatud aktsiisimaks ergutas piiritusvabrikuid moderniseeruma, et saada toorainest rohkem piiritust ja tõsta toodangu hulka. Samal aastal avanes kohalikule piiritustööstusele Vene siseturg, kus Eesti vabrikud olid konkurentsivõimelised tänu ajakohasele tehnoloogiale ja laialt levinud kartulikasvatusele. Toodangu turustamisel oli tänu raudteeühendusele eelisseisundis Eestimaa kubermang, kuhu piirituse põletamine tasapisi koondus. Tootmisel tekkinud jääkainet ehk praaka kasutati ulatuslikult loomasöödana, tänu millele kujunes piiritust põletanud mõisates nuumloomade müük samuti oluliseks sissetulekuallikaks. Praaga kujul piirituse tootmise sidet põllumajandusega peeti äärmiselt tähtsaks. Selle säilitamiseks ja piiritustööstuse kontsentreerumise vältimiseks kaotati sajandi lõpus aktsiisisoodustused, millest olid kasu lõiganud suuremad tehased. 1900. aastal laiendati Balti kubermangudesse riigi piiritusemonopol, millega piirituse- ja viinamüük sai riigi ainuõiguseks. Eestis toodetud piiritust turustati jätkuvalt Venemaa siseturul, mis tagas tööstuse stabiilsuse. Välisurule Euroopasse veeti vaid umbes 6% kohalikust piiritusest.

Esimene maailmasõda ja Eesti riikluse rajamine tõi ka piiritustööstusesse murrangu. Sõja alguses seati sisse alkoholi müügi keeld, mis kehtis põhimõtteliselt kuni 1920. aastani. Vabadussõja ajal sai piiritust osta vaid erilubadega meditsiiniliseks ja tehniliseks otstarbeks või arsti retseptiga. Neil põhjustel lakkas enamikes piiritusvabrikutes töö, mis taastati üksikutes vabrikutes 1919. aastal eesmärgiga täiendada piirituse tagavara meditsiiniliseks ja tehniliseks vajaduseks, aga ka väljaveoks. Juba siis põrkuti väljaveo puhul vastu peamist probleemi iseseisva Eesti piiritustööstuses – idaturu kadumine, mis 1919. aastal jäi kättesaamatuks Vabadussõja tõttu.

Enne piiritustööstuse täielikule taastamisele asumist tuli riigil otsustada, kas isiklikuks tarvitamiseks peaks jätkuma alkoholi müügi keeld või mitte. Keeluseaduse poolt olid Soome ja Ameerika Ühendriikide eeskujul kohaliku karskusliikumise edendajad, eesotsas Villem Ernitsaga. Vaatamata nende püüetele rahva seas suuremat poolehoidu leida ja küsimuse osas isegi rahvahääletust korraldada, ei olnud Asutava Kogu enamus ega avalikkus karsklastega päri. Joomise vastu võitlemiseks ei peetud keeluseadust tõhusaks meetmeks. Rahaminister Juhan Kukk rõhutas piiritustööstuse olulisust seoses põllumajandusega ja piirituse osaga riigi sissetulekutes. Piirituse- ja viinamüügi seaduse kehtestamisega 1920. aastal jäi riigile tugev

kontroll kange alkoholi tootmise ja turustamise osas, mida võib pidada jätkuks tsaariaegsele viinamonopolile.

Kui seni toodeti piiritust mõisates ja piiritusvabrikuid valdasid enamasti mõisaomanikud ise, siis pärast Eesti iseseisvumist eelistas riik mõisatest võõrandatud tööstusettevõtteid rentida väikepõllumeeste ühendustele. Põllutööminister Theodor Pooli algatusel hakati viinavabrikute rentimiseks looma kartuliühistuid, et kohalikud kartulikasvatajad saaksid oma saadust ise realiseerida. Selliseid ühistuid hakkasid asutama ka endised mõisnikud, et jääda oma piiritusvabriku valdajaks. Ühelt poolt hakkasid seega piiritust tootma enamasti varasema kogemusega talunikud, teiselt poolt piirituse põletamisega tuttavad endised mõisaomanikud ning mõlemal rühmal olid oma nn katusorganisatsioonid. Endised mõisnikud koondusid 19. sajandi teisel poolel asutatud Tallinna Piiritustehaste Omanike Ühisus Rosen ja Ko juurde, mis oli tsaariajal suurim piirituse puhastamise ja väljaveo ettevõtte. 1920. aastate alguses oli kartuliühistuid liitnud Kartuliühingute Liit nii piirituse valmistuslepingu kui piirituse puhastamise poolest seotud Rosen ja Ko'ga. Väljavedu korraldati ühise Piiritusevalmistajate Keskkorralduste Lepingühingu alt, kuhu kuulus ka kolmas, eraisikutele kuuluvaid piiritusvabrikuid koondanud Kartuli Töösturite Keskühing. Hiljem sõlmis Kartuliühingute Liit aktsiisivalitsusega eraldi tootmislepingu ning asutas omaette piiritusepuhastamise vabriku.

Omariikluse alguses peeti piiritustööstust jätkuvalt üheks tähtsaimaks majandusharuks ja seepärast pandi esialgu võimalikult palju viinavabrikuid tööle. Nii töötas 1920. aastate esimesel poolel umbes 200 vabrikut, kuid nende kogutoodang kõige paremal aastal moodustas vaid 15–19% tsaariaja lõpu tasemest, mil töös oli umbes 280 vabrikut. Peamine põhjus toodangu drastilise vähenemise taga oli Venemaa turu äralangemine nii seal valitsenud keeluseaduse kui poliitiliste põhjuste tõttu. Kuna Eesti siseturg oli nii suurele vabrikute arvule kitsas, otsiti pidevalt väljaveo võimalusi Lääne-Euroopasse. Seal aga ei suutnud Eestis toodetud kõrge kvaliteediga, ent kallis piiritus võistelda odava, enamasti Saksa ja Poola piiritusega. Suur osa väljaveetud piiritusest läks reaalsuses salakaubaks. Kuigi ilmselt oleks olnud tasuvam koondada piiritustööstus paari suuremasse ja moodsamasse tehasesse, ei saa vähemalt käesolevas uurimuses läbi töötatud andmete järgi väita, et seda vaadeldaval perioodil tõsiselt kaalutud oleks. Küll aga jõudsid nii piiritustöösturid kui valitsus 1924. aastal arusaamale, et vabrikute kahjumiga töös hoidmine ei saa jätkuda. Viinavabrikute võrku hakati järk-järgult vähendada ja piiritustööstus asus stabiliseerumise teele.

Käesolev bakalaureusetöö on vaid pilguheit piiritustööstuse taasalustamisse Eesti Vabariigi ajal. Mitmed käsitletud aspektid vääriskid põhjalikumat uurimist, näiteks kui sõltuvuses oli Kartuliühingute Liit 1920. aastate alguses Rosen ja Ko'st või kas oli tegu lihtsalt koostööga. Samuti saaks lähemalt käsitleda, mis alustel otsustati konkreetsete vabrikute sulgemine. Edasisel uurimisel võiks vaadeldavat perioodi laiendada, et koostada ülevaade kogu omariikluse esimese perioodi piiritustööstusest. Rosen ja Ko rolli piiritustööstuses saaks uurida seoses endiste mõisnike osatähtsusega iseseisvunud Eesti majanduses.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv

- ERA.15 Asutav Kogu
- ERA.31 Riigikantselei
- ERA.62 Põllutöoministeeriumi Katastri ja Maakorralduse osakond
- ERA.63 Riigimaade ja Metsade valitsus

Kirjandus

Eesti ajalugu. V: Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Peatoimetaja Sulev Vahtre. Tartu, 2010.

Eesti ajalugu. VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Peatoimetaja Sulev Vahtre. Tartu, 2005.

Eesti Ühistegevuse Aastaraamat. I. 1937. Tallinn, 1939.

Elango, Õie; Ruusmann, Ants; Siilivask, Karl. Eesti maast ja rahvast: Maailmasõjast maailmasõjani. Tallinn, 1998.

Gustavson, Heino. 100 aastat "Liviko" sünnist. Tallinn, 1998.

Ibius, Otu. Alkoholi ja alkoholsete jookide tootmise ajalugu Eestis. III. Masinakiri. Tartu, 1959. Käsikiri Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas (fond 127, säilik 78).

Kahu, Hans. Eesti Välispiirituse Leping-Ühingu tegevuse aruanne 1921/1922. arveaastal. – Piiritus-Tärklisöstus, 1923, nr 2, lk 6-7.

Kahu, Hans. Soovituseks. – Piiritus-Tärklisöstus, 1923, nr 1, lk 1-3.

Karma, Otto. Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis: tööstuse arenemine 1917. aastani. Tallinn, 1963.

Kartuliühingute Liit 1921–1931. Kümme aastat Eesti väikepõllumeeste piiritustööstust. X tegevusaasta, 1931. (Kasutatud Tartu Ülikooli Raamatukogus valmistatud digitaalset koopiat.)

Kitsnik, Martin. Meie piirituse tööstusest. – Eesti Majandus, 1924, nr 29, lk 536-538.

Marjamaa, J. Piiritustööstus. – Eesti Majandus, 1923, nr 12, lk 181-184.

Pihlamägi, Maie. Eesti industrialiseerimine 1870–1940. Tallinn, 1999.

Pihlamägi, Maie. Eesti tööstus Esimese maailmasõja aastail. – Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 22 (29). Tartu, 2014, lk 170-199.

Pullat, Raimo ja Risto. Viinameri. Salapiiritusevedu Läänemerel kahe sõja vahel. Tallinn, 2010.

Rosen, Alexander. Eesti piiritustööstuse seisukorrast. – Eesti Majandus, 1924, nr 33, lk 601-602.

Valge, Jaak. Lahtirakendamine. Eesti Vabariigi majanduse stabiliseerimine 1918–1924. Tallinn, 2003.

Valitsusasutiste tegevus 1918–1934. Tallinn, 1934.

Ühistegevus Eestis 1902–1927. Toimetanud A. Kask, A. Simm, A. Tammann. Eesti Ühistegelise Liit. Tallinn, 1927.

Perioodika

Riigi Teataja 1918, 1919, 1920, 1926

Päevaleht 1919, 1920, 1922, 1923, 1924

Postimees 1919, 1920, 1922

Tallinna Teataja 1919

Kaja 1924

Internetiallikad

Nerman, Robert. Kvaliteetne piiritus tõi Eestile tuntust mitmel pool maailmas. – Postimees, 23.03.2007. Vaadatud 05.05.2020:

<https://www.postimees.ee/1643031/kvaliteetne-piiritus-toi-eestile-tuntust-mitmel-pool-maailmas>

Summary

Estonian Spirit Industry in New Circumstances: 1918–1925

The aim of this thesis is to examine the development of the spirits industry in the Estonian Republic during the period of 1918–1925. This period is characterised by general changes in the Estonian industry to reorient from the Russian market towards the Western and domestic market, ending with the stabilisation of the Estonian industry. In this study, the year 1925 is marked by the implementation of the plan for reducing the number of spirit distilleries. Despite of the importance the Estonian spirits industry had in the large-estate economy during the latter part of the Russian Empire, it has not received much attention by historians, and the continuation of the spirits industry in the Estonian Republic even less so. The main focus in this thesis is to find out which role the Estonian government took regarding the production and marketing of spirits, who took over the spirit distilleries and which issues were encountered in the process of restoring the spirits industry. Spirit (*piiritus*) is defined here as an alcoholic drink that contains at least 95% alcohol by volume and is produced by distillation of fermented field crops such as grain or potato.

The first chapter consists of an overview of the spirits industry in Estonia as part of the Russian Empire during the end of the 19th and the beginning of the 20th century, the production and marketing of spirits during the Estonian War of Independence, and ends with the discussions that led to the approval of the spirits and vodka sales law in 1920.

The Estonian spirit industry was boosted by the Russian excise tax law of 1863 which imposed a norm of how much spirit should be produced from a certain amount of raw material but initially, the law left untaxed the amount produced above the norm. This encouraged the distilleries to renew their machinery and modernise the technology in order to obtain a higher yield out of the raw material and at the same time increase the amount of total yield. Furthermore, the excise tax granted an entry to the free Russian domestic market where Estonian spirit distilleries turned out to be rather competitive owing to the technological advance and widespread potato cultivation (potato became the main raw material for spirits production). By the end of the 19th century, 10% of the Russian spirit yield was produced in Estonia.

In the year 1900 the state monopoly on spirits and vodka was extended to the Baltic provinces which gave the state the exclusive rights to sell spirits and vodka. The Estonian spirit distilleries

were now selling more than 90% of their yield to the state, which contributed to the stability of the industry, yet made it more dependent on the Russian domestic market as exports to Western Europe were minimal.

Due to the prohibition of alcohol sales by the Russian government at the beginning of the First World War, spirits production was brought to a halt. It was partially restored in 1919 during the Estonian War of Independence for medicinal and technical purposes as well as for export. Spirit export was however not as successful as anticipated. That was when the spirits industry started facing the major concern it would have during Estonian independence – the disappearance of the Russian market.

Before continuing with the restoration of the spirits industry, the newly independent Estonian state had to decide whether to continue the prohibition or not. The local temperance movement, encouraged by its Finnish and American equivalent, was striving for support of the dry law among the nation as well as in the Estonian Constituent Assembly (*Asutav Kogu*), but did not succeed. The majority of the people saw prohibition as an ineffective measure for dealing with alcohol consumption. It was argued that if the production of spirits remained illegal, the sales income would be lost for the state. Moreover, the connection of spirits production with agriculture was still seen as crucial. Distilling spirits was considered as the primary use of the potato yield. Additionally, the byproduct of the distillation process, distillers grains was commonly used as fodder for livestock. Hence, the Constituent Assembly passed the spirits and vodka sales law in 1920 which granted the state a monopoly in production and sales of spirits and vodka, providing a steady income to the public treasury.

The second chapter of the thesis concentrates on the nationalisation and leasing of the spirit distilleries, general production and marketing of spirits during the first half of the 1920s, and drafting of the plan for reducing the number of spirit distilleries.

Producing spirits had been the privilege for the Baltic German large-estate owners but during the Land Reform of 1919 these estates were nationalised together with their local industries that included spirit distilleries. The state preferred to rent out the former large-estate industries to cooperative establishments of small farmers. On the initiative of the agriculture minister of the time, potato cooperatives were created to manage the distilleries, which allowed the local potato growers to be in charge of processing their yield. The former large-estate owners founded their own potato cooperatives to stay in charge of their former distilleries. The potato cooperatives of small farmers united in 1921 under the League of Potato Associations. Former

large-estate owners joined the Rosen & Co Society of Tallinn Distillery Owners which had been the biggest spirits rectification and export company during the last decades of the Russian Empire. The League was linked with Rosen & Co through the production contract the latter had made with the government as well as having the spirit rectified mostly in Rosen & Co's factory in Tallinn. Export was organised jointly. It remains to be researched how big of an influence the former large-estate owners had in the spirits industry. As far as this study goes, it seems that the League was indeed trying to avoid Rosen & Co's predominance and later made a separate production contract with the government as well as opened its own rectification factory.

In the first years of Estonian independence, the spirits industry was still seen as one of the most important economic sectors, therefore as many distilleries as possible were re-opened. As a result, during the first half of the 1920s a total number of 200 distilleries were working but they produced only 15% to 19% of what was produced in 1914 when around 280 distilleries had been operating. The main reason for this drastic change in yield amount was losing the Russian market which became unreachable due to their dry law, but also because of political situation between the two countries. That being the case, the spirit producers were constantly looking for exporting opportunities in Western Europe but the high-quality and expensive Estonian spirit was not able to compete with the cheap German and Polish spirit. Most of the exported spirit actually became contraband.

Although it might have been more cost-effective to centralise spirit production in Estonia into one or two bigger factories, it cannot be stated that it was seriously considered during the period observed in this study. Nevertheless, both the spirit producers and the government realised in 1924 that the distilleries cannot go on working with huge losses and a plan was drafted to reduce the number of distilleries, which came down to a steady 130 by the next decade.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Elin Viisileht,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose “Eesti piiritustööstus uutes oludes: 1918–1925“, mille juhendaja on Ago Pajur, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Elin Viisileht

19.05.2020